

Re-reading and Analysis of the Interventions Made at the Historical Site of Taq-i-Bostan

Malihah Mehdi Abadi

Ph. D Student of Restoration of cultural and historical objects, Faculty of Conservation and Restoration, Iran University of Art, Tehran, Iran

Ali Zamanifard*

Associate Professor, Faculty of Conservation and Restoration, Iran University of Art, Tehran, Iran

Abstract

The interventions made at Taq-i-Bostan offer a valuable case study for understanding the evolution of conservation and restoration practices in Iran. By analyzing the types of interventions and their characteristics, we can gain a better understanding of the works themselves and reveal their historical and cultural values, ultimately informing appropriate conservation and restoration decisions.

Taq-i-Bostan, as one of the case examples in the study of interventions in Iran's historical sites, shares many similarities with interventions in other historical sites. In this descriptive-analytical research, the course of Taq-i-Bostan interventions has been examined and analyzed based on available documents and compared with international theories and concepts of conservation and restoration.

The research found that some interventions at Taq-i-Bostan, like those of the Qajar period, led to the creation of a cultural landscape, while others were destructive. Some interventions, with a protective approach, revealed the values of the work over time. Protection interventions began in the first Pahlavi period and are still ongoing. However, the interventions of 2010 to 2016, despite claiming a conservation approach, caused the loss of historical evidence, cultural landscape, authenticity, and integrity of the work due to their disregard for the principles of conservation and restoration. This represents a misguided approach to the concept of "minimum intervention."

The results of this research highlight the necessity of having transparent theoretical foundations for interventions, based on theories, national and international documents on protection and restoration. Moreover, it emphasizes the importance of obtaining approval for these foundations before carrying out any executive actions.

Key Word: Authenticity, Cultural landscape, Integrity, Intervention, Site of Taq-i-bostan, value.

* Corresponding Author, Email: zamannifard@art.ac.ir

بازخوانی و تحلیل مداخلات انجام شده در محوطه تاریخی تاق‌بستان از دوره قاجار تا ۱۳۹۶ ش*

ملیحه مهدی آبادی**

دانشجوی دکتری مرمت اشیاء فرهنگی و تاریخی، دانشکده حفاظت و مرمت، دانشگاه هنر ایران، تهران، ایران.

علی زمانی فرد

دانشیار گروه مرمت و احیاء بناها و بافتهای تاریخی، دانشکده حفاظت و مرمت، دانشگاه هنر ایران، تهران، ایران.

چکیده

تحلیل نوع مداخلات و ویژگی‌های آن، به‌عنوان راهی برای درک بهتر آثار و ارزش‌های تاریخی فرهنگی، در جهت تصمیم‌گیری متناسب حفاظتی و مرمتی است. تاق‌بستان به‌عنوان یکی از نمونه‌های موردی در مطالعه مداخلات صورت گرفته در آثار تاریخی ایران، نمونه‌ای از دخالت‌های انسانی در محوطه‌های تاریخی ایران است. در این پژوهش توصیفی-تحلیلی، سیر مداخلات تاق‌بستان براساس شواهد و مدارک کتابخانه‌ای و میدانی موجود، بررسی و با نظریات و مفاهیم بین‌المللی حفاظت و مرمت تطبیق و تحلیل شده‌اند. هدف از این پژوهش درک و نقد مداخله‌های صورت گرفته در آثار صخره‌ای تاق‌بستان و محوطه بلافصل آن‌ها، برای روشن‌تر شدن اقدامات انجام شده و پیشگیری از خطاهای احتمالی حفاظت و مرمت‌های آینده است. در تحلیل یافته‌ها مشخص شد که در مداخلات تاق‌بستان، برخی از آن‌ها مانند مداخلات دوره قاجار، منجر به خلق یک منظر فرهنگی شده و برخی تخریبی و برخی با رویکرد اقدامات حفاظتی، سبب آشکار شدن ارزش‌های اثر، طی زمان شده‌اند. مداخله با رویکرد حفاظتی از دوره پهلوی اول آغاز و هنوز ادامه دارد؛ مداخلات سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۶ گرچه رویکرد حفاظتی داشته‌اند اما با نادیده گرفتن اصول حفاظت و مرمت سبب از بین رفتن شواهد و مدارک تاریخی، منظر فرهنگی، اصالت و یکپارچگی اثر و رویکردی غلط نسبت مفهوم «حداقل مداخله» و اجرای روش‌های مرمت با رویکرد پاکسازی تاریخی شده‌اند. از نتایج به دست آمده در این پژوهش، درک ضرورت برخورداری از مبانی نظری شفاف در مداخلات، مبتنی بر نظریه‌ها، اسناد ملی و بین‌المللی حفاظت و مرمت، و اهمیت تصویب آن پیش از انجام اقدامات اجرایی است.

کلیدواژه‌ها: مداخلات، محوطه تاق‌بستان، ارزش، منظر فرهنگی، یکپارچگی.

** این مقاله از رساله دوره دکتری خانم ملیحه مهدی آبادی با عنوان "حفاظت از منظر فرهنگی و تاریخی تاق‌بستان" به راهنمایی آقای دکتر علی زمانی فرد در دانشگاه هنر ایران استخراج شده است.

* نویسنده مسئول مکاتبات با پست الکترونیک: zamannifard@art.ac.ir

۱- مقدمه

فهم خاستگاه‌ها و نحوه تکامل محوطه‌های تاریخی و نیز ارزش‌های وابسته به آن حائز اهمیت است. گوناگونی معنا و ارزش‌های یک محوطه گاهی می‌تواند محل مناقشه باشد. (Icomos, The Declaration of san Antonio, 1996) این مناقشات ممکن است از مداخلات کالبدی و محیطی اجتناب‌ناپذیری ناشی شود که در آثار تاریخی صورت گرفته است. برخی مداخلات سبب مخدوش شدن و دگرگونی تاریخی و ساختاری و برخی به شکل‌گیری یک منظر فرهنگی منجر می‌شود.

هرگونه مداخله‌ای که سبب حذف یا افزودن چیزی به اثر تاریخی شود ممکن است موجب درک غلط مخاطب از اثر شود. از این رو مواجهه با پیچیدگی تحولات کالبدی به‌جای مانده از گذشته تا به امروز، محلی برای مناقشات نظری در تصمیم‌گیری حفاظتی است. خصوصاً در جایی که ضرورت توجه حفاظت‌گر به اصالت، یکپارچگی و ارزش‌های تاریخی فرهنگی اثر به‌عنوان اصولی مهم شمرده شود. طی سده اخیر در ایران رویکرد مداخله‌های مرمتی بر آثار تاریخی، تقریباً جایگزین رویکردهای حفاظت پیشگیرانه و حفاظتی، شده است که قابل نقد است؛ زیرا در برخی موارد نه‌تنها موجب پایداری و حفاظت اثر نشده بلکه سبب مخدوش شدن اصالت، یکپارچگی و از بین رفتن بخشی از ارزش‌های فرهنگی و تاریخی آن شده است. یکی از نمونه‌های موردی این نوع مداخلات را می‌توان در آثار تاریخی تاق‌بستان مشاهده کرد. در انطباق داده‌ها با مفاهیم و رویکردهای حفاظتی و مرمتی در حوزه‌های بین‌المللی در این پژوهش، به نظر می‌رسد که در تاق‌بستان، عدم توجه به معیارها و رویکردهای حفاظتی مانند حفظ اصالت اثر، یکپارچگی و معیارها دیگر، اجرای ایده‌های و طرح‌های بدون معیار مشخص، عامل مخدوش شدن کلیت و ایجاد نابه‌سامانی در وضع موجود این محوطه تاریخی است. تحلیل اینکه چگونه و چرا این مداخلات اتفاق افتاده و برای جلوگیری از تکرار این نوع رویکردهای مداخلاتی چه باید کرد از مهم‌ترین مسائل مورد تحلیل در پژوهش پیش‌رو است.

هدف این پژوهش بازخوانی و تحلیل تغییرات، پس از طبقه‌بندی انواع مداخله‌ها و تبعات سازنده و یا مخرب آن‌ها در محوطه تاق‌بستان است. از آنجاکه دخل و تصرف‌ها با مفاهیم و مبانی حفاظتی انطباق یا تعارض می‌یابد از این منظر ارزیابی آن حائز اهمیت است. چراکه ارائه مبانی نظری روشن و دقیق مداخله‌کنندگان پیش از اقدامات حفاظتی و مرمتی، می‌تواند در جلوگیری از تخریب حاصل از این نوع دخالت‌های انسانی، در آثار تاریخی مؤثر باشد.

از نظر مبانی نظری مداخله در یک اثر تاریخی امری اجتناب‌ناپذیر است؛ اما اینکه این دخالت‌ها چه تأثیری در اثر، گذاشته یا می‌گذارد نیازمند یک چهارچوب نظری است. رویکردهای حفاظتی «به دنبال حفظ و بازیابی یکپارچگی اثر مورد حفاظت هستند» (Vinas, 2005, 67) از یک سو حفاظت ممکن است شامل مداخلاتی باشد که به دنبال مرمت یا بازسازی یک اثر تاریخی، برای رسیدن به وضعیت، کیفیت و ظاهر قابل‌پذیرش یا مطلوب‌تر باشد. از دیگر سو، حفاظت به‌عنوان مجموعه‌ای از کنش‌های پایدار با هدف ثبات وضعیت اثر تاریخی است. چراکه در غیاب نظارت بر حفاظت، اثر تاریخی در وضعیت نامطلوبی از نوسانات و تغییرات پی‌درپی قرار گیرند (Castriota & Marcal, 2021, 65). صاحب‌نظران در رابطه با هدف حفاظت از یکپارچگی موجودیت اثر و تغییرات مطلوب یا نامطلوب آن، ممکن است همیشه به اجماع نرسند (Castriota & Marcal, 2021, 14). از این رو ملاک ارزیابی تأثیر مداخله در اثر تاریخی، به مفاهیم حفاظتی از جمله اصالت، منظر فرهنگی، یکپارچگی، ارزش فرهنگی، با بیشترین اشتراک در تعریف مفاهیم، بین صاحب‌نظران یا اسناد بین‌المللی برمی‌گردد. محوطه تاریخی تاق‌بستان در طول زمان دستخوش تغییرات و تحولاتی شده که گاهی محل مناقشه است. به همین دلیل فرض بر این است که بازخوانی این تحولات و درک تعارضات دخالت‌های انجام‌شده، راهی برای رسیدن به فهم و درک درست از چگونگی حفظ ارزش‌های تاریخی، طبیعی، فرهنگی آن و حل مناقشات موجود در مواجهه با رفتارهای مداخلاتی این محوطه باشد. چون تاکنون هیچ‌گونه پژوهشی درباره تغییر و تحولات انجام شده در آثار تاق‌بستان که در برخی موارد منجر به تغییر ساختاری و نامحسوس آن شده، صورت نگرفته است، انجام این تحقیق، ضرورتی پژوهشی محسوب می‌شود. با توجه به فرض ارائه شده و ضرورت پژوهش، پرسش‌های زیر مطرح است:

۱. ویژگی‌های مداخلات انجام‌شده در تاق‌بستان در دو سده گذشته چیست؟
۲. مداخلات صورت گرفته در تاق‌بستان با کدامیک از اصول و رویکردهای حفاظت از آثار تاریخی انطباق یا تعارض دارد؟

۲- پیشینه پژوهش

گرچه پژوهش‌های متنوعی براساس دیدگاه‌های علمی و هنری از جمله باستان‌شناسی، نشانه‌شناسی، توسعه شهری و شهرسازی درباره تاق‌بستان صورت گرفته، اما ارزیابی تغییرات و تحولات در تاق‌بستان با اتکا به شواهد و مستندات مرتبط، کمتر مورد پژوهش قرار گرفته است. قدیمی‌ترین سند تاریخی به دست آمده از اظهارنظر درباره مداخلات این محوطه، مربوط به بازدید فلاندن از تاق‌بستان در سال ۱۸۴۰ م / ۱۲۵۵ ه.ق و مشاهده نقش برجسته محمدعلی میرزا در تاق‌بزرگ است که چنین اشاره دارد: «این نقش برجسته اصلاً جالب نیست» (لوشای، ۱۳۸۱، ۷۶). ناصرالدین‌شاه قاجار از دیگر منتقدین این نقش برجسته است و می‌نویسد: «... طوری بد و بی‌قاعده که واقعاً مهوع است و طاق را ضایع نموده است.» (ناصرالدین‌شاه، ۱۳۶۳، ۶۶). همچنین ناصرالدین‌شاه به اقدامات عمرانی عمادالدوله در محوطه تاق‌بستان نیز اشاراتی داشته است (ناصرالدین‌شاه، ۱۳۶۳، ۷۱-۷۳). در مقاله‌ای به سال ۱۳۱۴ گزارشی از بازسازی نقش فرشته سمت چپ تاق‌بزرگ و پر نمودن درز و شکاف صخره‌های تاق‌بستان ارائه شده که به مداخله کالبدی در تاق بزرگ پرداخته است (حقیق، ۱۳۱۴، ۹۵). بعد از این سال فقط گزارش‌هایی از انجام اقدامات حفاظتی و مرمتی اثر موجود است که در مراکز اسنادی مانند آرشیو ملی ایران و مرکز اسناد وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی نگهداری، و هرگز چاپ نشده‌اند. لوشای در مقاله‌ای به تخریب عمارت قاجاری تاق‌بستان (مسعودیه) اشاره داشته و به شرح کاملی از مداخلات سال ۱۳۴۱ ه.ش پرداخته است (لوشای، ۱۳۸۱). همچنین در پایان‌نامه‌ها و پژوهش‌هایی به اقدامات مرمتی در حال انجام تاق‌بستان (محبی، ۱۳۷۲)، آسیب‌شناسی عمده‌ترین آثار صخره‌ای کرمانشاه، مداخلات انجام‌گرفته و راه کارهای حفاظتی آن (مهدی‌آبادی، ۱۳۷۵) مروری بر مرمت‌های انجام‌شده در تاق‌بستان از سال ۱۳۵۴ تا ۱۳۷۲ (خاک پایه، ۱۳۸۴) اشاره شده است. در سال ۱۳۸۸ مطالعاتی با هدف «تعیین نقش و عملکرد مجموعه تاق‌بستان و تشریح جایگاه آن در سطوح منطقه‌ای ملی و بین‌المللی» انجام گرفت این مطالعات در زمینه‌های مردم‌شناسی، باستان‌شناسی، و شهرسازی انجام شده و در نهایت طرح پیشنهادی شرکت آتک منجر به طرح اجرایی ساماندهی شد که بخشی از آن اجرا شد (آتک، ۱۳۸۸). قنبری ضمن نقد اقدامات انجام‌شده بر مبنای طرح سامان‌دهی سال ۱۳۹۰ در تاق‌بستان، وضعیت مداخلات انجام‌شده در آن را مطلوب ارزیابی نکرده است (قنبری، ۱۳۹۳). در گزارش‌های پایگاه تاق‌بستان گزارش مختصری از روند تحول محوطه تاق‌ها، ارائه شده که صرفاً سیر تحول را نشان داده است (گودرزی، ۱۳۹۳). بنابر آنچه تاکنون به دست آمده این پژوهش برای اولین بار براساس اسناد و شواهد و مطالعات میدانی به تحلیل مداخلات انجام‌شده در تاق‌بستان و مقایسه آن با وضع موجود و تطابق با اصول پذیرفته‌شده بین‌المللی در حوزه حفاظت و مرمت پرداخته است.

۳- مبانی نظری پژوهش

مداخله به معنی هرگونه دخل و تصرفی است که در یک اثر تاریخی صورت می‌پذیرد و لزوماً هر مداخله‌ای، به معنای دخل و تصرف نابه‌جا و آسیب‌زا نیست؛ اما برخی مداخلات و اقدامات منجر به آسیب و تغییر ساختاری و غیر ساختاری در اثر می‌شوند. مداخلات مرمتی همیشه با در نظر گرفتن تمامی خطرات و آسیب‌ها و با احتیاط‌های لازم بر روی اصل اثر انجام می‌شود. به تعبیری، مرمت هرگونه مداخله‌ای است که با هدف حفظ و انتقال آثار تاریخی، هنری و زیست‌محیطی به آینده و همچنین تسهیل در خوانش آن‌ها، بدون محو اثر زمان (پاتین) و مبتنی بر احترام به بستر مصالح مادی باستانی (اصالت و یکپارچگی) آثار صورت می‌گیرد. می‌توان گفت عملیاتی که بر روی اصل آثار انجام می‌گیرد سبب تغییر ملموس در نسخه اصلی می‌شود و این یک فرضیه انتقادی و یک گزاره در مقابل اصل برگشت‌پذیری است، چون این واقعیت عینی است که اقدامات مرمتی، همیشه به‌طور غیر قابل برگشتی، نسخه اصلی را تغییر می‌دهد. برای همین ماهیت واقعی مداخله مرمتی، تلفیق کامل تاریخی و فنی - علمی است (2012, Carbonaran 8). مداخلات مرمتی بر پایه اصول و رویکردها و با سبک‌های مختلف انجام می‌گیرد که گاهی علی‌رغم هدف بهینه کردن شرایط اثر موجب آسیب‌زدن و به خطر انداختن آن گردد. بنابراین تعیین اصول و رویکرد و سبک مرمت و نگاه جامع به عملیات مرمتی پیش از اقدامات اجرایی از اهمیت بالایی برخوردار است. این پژوهش براساس این نظریه به بررسی مداخلات تاق‌بستان می‌پردازد.

۴- توصیف و بررسی

۴-۱- روش پژوهش

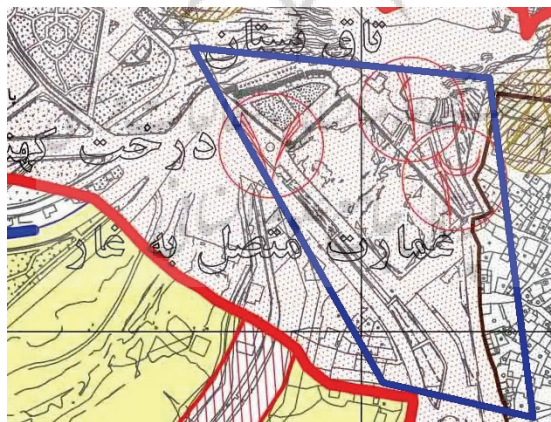
این پژوهش با رویکردی توصیفی-تحلیلی براساس داده‌های حاصل از مطالعه اسناد تاریخی، تصویری و میدانی است. در این مسیر ابتدا کلیه اسناد در دسترس اعم از اسناد تصویری و مکتوب گردآوری شده در جهت هدف پژوهش دسته‌بندی و مورد بررسی قرار گرفت. سپس با هدف شناسایی تغییرات ایجاد شده در محوطه و نقش برجسته‌ها اسناد تصویری در یک سیر تاریخی مورد مطالعه قرار گرفته تا شباهت‌ها و اختلاف‌ها به سادگی قابل تشخیص شوند. سپس تغییرات حاصل از مداخلات خوانش شده، در تطابق با اصول حفاظتی و مرمتی، مورد ارزیابی و تحلیل قرار گرفته و نتایج آن اعلام می‌شود.

۴-۲- محوطه تاریخی تاق‌بستان

در ساخت آثار صخره‌ای دوره ساسانی تاق‌بستان^۱، آب و کوه به‌واسطه جایگاه مقدسشان در ایران باستان نقش اساسی داشته‌اند (پوردوود، ۱۳۷۷، ۱۲۹). به همین دلیل شاهان ساسانی تمام آثار صخره‌ای خود را درکنار رودخانه‌ها و یا چشمه‌ها حجاری کرده‌اند. بنابراین انتخاب مکان‌های طبیعی برای ایجاد آثار صخره‌ای تصادفی نبوده بلکه ارتباط عمیقی بین دین، باورها و ذهنیت ایرانیان از جهان و طبیعت آن داشته است (Canepa, 2018, 1). نمونه‌های ساسانی غرب ایران،^۲ تا به امروز، تنها نمونه‌های نادر و منحصر به فرد از معماری مرتبط با محیط و منظر و سنت شکار در ایران باستان هستند (آجورلو، ۱۳۹۰، ۱۵). رابطه بین جهان مفهومی و جهان عینی عامل تشکیل منظر فرهنگی ایرانی است. انتخاب مکان آثار تاریخی تاق‌بستان، با توجه به تقدس کوه و آب براساس دین، باورها و ذهنیت ساسانیان از جهان و طبیعت، منظر فرهنگی^۳ تاق‌بستان را خلق نموده است که بخشی از این منظر در محدوده مدنظر این پژوهش قرار دارد.

آثار تاریخی تاق‌بستان در شمال شهر کرمانشاه و در دل صخره‌های توده آهکی بیستون، درجایی که به کوه «می‌وله» معروف است، درکنار یکی از پرآب‌ترین چشمه‌های کارستیک کرمانشاه (Ghobadi et al., 2015, 1081) که زمانی در رودخانه از آن منشعب می‌شده حجاری شده‌اند.

محدوده مورد نظر این پژوهش که پس از این تحت عنوان محوطه تاق‌بستان مورد بررسی قرار می‌گیرد شامل آثار صخره‌ای و محدوده بلافصل آن است. از شمال به کوه تاق‌بستان، از جنوب به حصارهای فلزی محدوده آثار تاریخی تاق‌بستان و از شرق به ورودی مجموعه تاریخی تاق‌بستان و از غرب به محدوده حصارکشی شده سازمان امور پارک‌های شهرداری محدود است (شکل ۱)

شکل ۱. نقشه محدوده مورد نظراین پژوهش با رنگ آبی مشخص شده است

(اداره کل ثبت و حریم آثار و حفظ و احیای میراث معنوی و طبیعی وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی، ۱۳۸۹)

حجاری‌های این محوطه، دو دوره تاریخی را شامل می‌شوند: دوره اول ساسانی و دوره دوم قاجار است. از دوره ساسانی سه اثر به یادگار مانده است. اولین اثر، نقش برجسته‌ای در ضلع غربی چشمه بزرگ تاق‌بستان است که به نقش تاج‌ستانی اردشیر دوم معروف

است. در ضلع غربی نقش تاجستانی اردشیر، تاق کوچک تاقبستان قرار دارد که مربوط به تاجستانی شاپوردوم (پدر) و شاپوردوم (پسر) است. دو کتیبه، به خط پهلوی ساسانی، در کنار هر شاه، آن‌ها را معرفی می‌نماید. در ضلع غربی تاق کوچک، تاق بزرگ ایجاد شده که منسوب به خسرو دوم (خسرو پرویز) است. این تاق، از نظر ظرافت‌های حجاری و تنوع نقوش دوره ساسانی، از معروف‌ترین آثار برجای مانده از هنر ساسانی در جهان است. ورودی تاق بزرگ و فضای داخلی آن به قسمت‌های مختلف تقسیم شده و هر قسمت صحنه خاصی را نشان می‌دهد. در ورودی، شکل دو فرشته در قسمت بالا و شکل درخت زندگی در قسمت پایین نقش شده است. در سمت راست تاق، صحنه شکارگاه گوزن و در سمت چپ، صحنه شکار گراز است. در قسمت بالایی انتهای تاق بزرگ، صحنه تاجستانی خسرو دوم است که تصویر شاه در وسط و موبد موبدان در حال اعطای حلقه قدرت به شاه و الهه آناهیتا در سمت چپ شاه قرار دارند؛ در انتهای این تاق نقش سوارکاری با لباس رزم شامل کلاه خود، زره با نیزه‌ای در دست، کمان و کماندانی در پشت حجاری شده است (شکل ۲).

شکل ۲. الف). آثار تاریخی تاق بستان (نگارنده، ۱۴۰۰). ب) نمایی از تاق بزرگ (نگارنده، ۱۳۸۴)

در دوره قاجار همان‌طور که تقوی اشاره می‌کند اندیشه باستان‌گرایی رواج یافت. آن‌ها در پی بازتولید آثاری از فرهنگ ایران پیش از اسلام بودند. حجاری نقوش برجسته به‌عنوان ابزاری برای بازایی هویت ملی ایرانی و ایجاد همبستگی ملی به کار گرفته شد (تقوی، ۱۳۹۳، ۱۷۱). اغلب نقش برجسته‌های قاجاری در نزدیکی نقوش برجسته ساسانی حجاری شدند. در این رهگذر مجموعه تاریخی تاقبستان نیز مورد توجه حکام قاجاری کرمانشاه قرار گرفت. رد پای این توجه را می‌توان در نقش محمدعلی میرزای دولت‌شاه و وقف‌نامه کنار آن دید که به دستور آغاغنی مباشر محمدعلی میرزای دولت‌شاه پسر فتحعلی شاه قاجار، حجاری شد. همچنین در سامان‌دهی و ساخت عمارتی معروف به مسعودیه در ضلع شرقی تاق‌های تاقبستان، توسط عمادالدوله معروف به امامقلی میرزا، پسر محمدعلی میرزای دولت شاه و حاکم کرمانشاه (گلزاری، ۱۳۵۰، ۱۵۱ و ۱۵۲)، مشاهده کرد (اشکال ۳ و ۴ ج).

۳-۴- مداخلات در تاقبستان

از دوره ساسانی تاکنون، مداخلاتی در محوطه و تاق‌های تاقبستان با اهداف مختلف انجام گرفته و این مجموعه و اجزای آن را تحت تأثیر خود قرار داده است (ابن فقیه، ۲۹۰ ق، ۳۱؛ ابن رسته، ۲۹۰ ق، ۱۹۵)؛ اما از دخل و تصرفات ۱۵۰ سال اخیر که تأثیر آن بر شرایط کنونی آثار، ملموس‌تر است، شواهد بیشتری به‌جای مانده است (ناصرالدین‌شاه، ۱۲۸۷، ۶۶-۶۵؛ جکسن، ۱۹۰۳، ۱۷۲-۲۲۶؛ بایندر^۷، ۱۸۵۵ م، ۳۹۰-۳۹۱؛ هرتسفلد، ۱۹۲۰، ۳۳۶-۳۳۸؛ شهرداری کرمانشاه، ۱۳۴۰؛ Sarre, 1923, 84-88 Flandin & Coste, 1840, 385-417; Herzfeld, 1941, 173-179). مداخلات سده‌های اخیر را می‌توان به چند دوره و مکان تقسیم کرد:

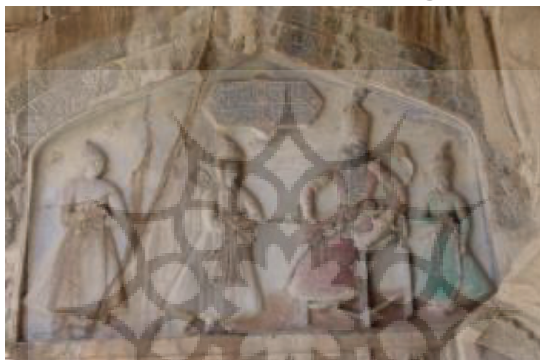
ملیحه مهدی آبادی

بازخوانی و تحلیل مداخلات انجام‌شده در محوطه تاریخی تاقبستان از دوره قاجار تا ۱۳۹۶ ش

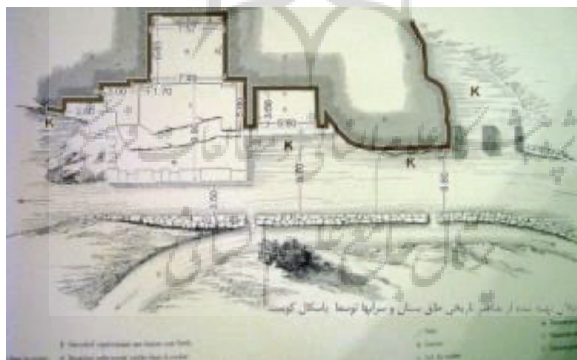
۱-۳-۴- مداخلات دوره قاجار (۰۳۳۱ - ۷۳۲۱ ه. ق) در محوطه و تاق بزرگ

اولین مداخله در دوره قاجار به زمان محمدعلی میرزای دولت شاه (۱۲۳۷ ه. ق) حاکم شهر کرمانشاه باز می‌گردد. در این زمان به دستور آغاباشی مباشر محمدعلی میرزا، نقش او و پسرانش (شکل ۳) در قسمت فوقانی شکارگاه گراز تاق بزرگ تاق‌بستان حجاری شد (گلزاری، ۱۳۵۰، ۱۵۱ و ۱۵۲).

مداخلات بعدی در زمان عمادالدوله^۱ (۱۲۶۸ ه. ق) انجام‌گرفته و بیشتر این مداخلات در داخل محوطه مجاور تاق‌ها است. در این زمان پل قدیمی (Flandin & Coste, 1840, 414) روی چشمه مجاور نقش اردشیر دوم تخریب و ساختمانی به نام مسعودیه روی چشمه مذکور احداث شد. ساخت حوض در مقابل تاق بزرگ و دیوار جداکننده محوطه تاق‌ها از محیط پیرامون، نیز مربوط به همین دوره است. از اقدامات دیگر، هدایت آب چشمه‌های سمت راست و چپ تاق‌ها و چشمه‌های زیر تاق بزرگ و کوچک، به داخل حوض، با کانال‌های آجری است. باغچه‌بندی و فضاسازی داخل محوطه برای سرستون‌های ساسانی که از اطراف کرمانشاه جمع شده بودند، با الهام از فضاهای اروپایی (ناصرالدین‌شاه، ۱۲۸۷، ۶۵؛ ه. لوشای، ۱۹۶۳، ۶۸) تغییر دیگری در این محوطه محسوب می‌شود. با محصور شدن محوطه و ایجاد ساختمان مسعودیه، محوطه از استفاده عمومی خارج و به مکانی خصوصی تبدیل می‌شود (شکل ۴).

شکل ۳. نقش محمدعلی میرزای دولت‌شاه (۱۳۸۹)

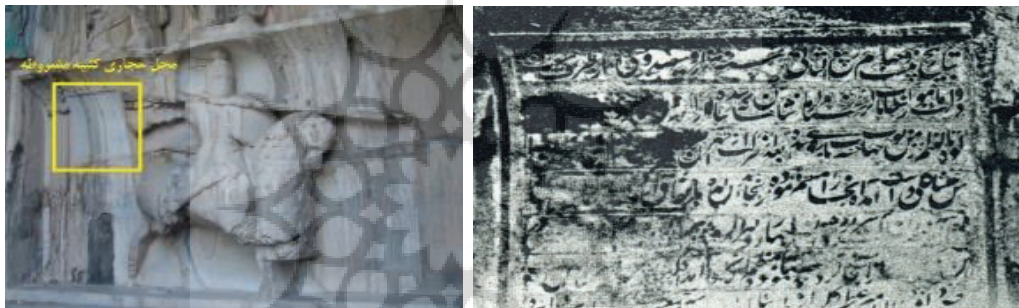

شکل ۴. الف) اولین نقشه تهیه شده از عناصر تاریخی تاق‌بستان و سراب‌ها (برداشت: پاسکال کوست (معمار)، (میلادی 1840, 415) Flandin & Coste).

شکل ۴. ب) طرح فلاندن و پل روی چشمه شرقی با تکنیک گراور (Flandrin & Coste, ۱۸۴۰, ۴۱۴). ج) عمارت مسعودیه بر روی چشمه شرقی پس از تخریب پل آن (آلبوم خانه کاخ گلستان، ۱۲۸۷). فلش قرمز نشان دهنده محل نقش محمدعلی میرزای دولت‌شاه.

آخرین مداخله دوره قاجار، کتیبه نستعلیق به تاریخ ۱۳۳۰ ه. ق/ ۱۲۹۰ ه. ش درباره وقایع مشروطه^۹ است (شکل ۵). این کتیبه در انتهای سمت چپ و در پشت کپل اسب‌سوارکار تاق‌بزرگ حجاری شده است. برای حجاری این اثر به استناد اسناد تصویری بخشی از انتهای سرنیزه سوارکار تخریب شده است (Smithsonian Institution, Herzfeld, 1920).

شکل ۵. الف) کتیبه مشروطه، عکس هرتسفلد (Smithsonian Institution, Herzfeld, 1920). ب) محل حجاری کتیبه مشروطه (۱۳۹۹)

۲-۳-۴- مداخلات دوره پهلوی (۴۰۳۱ - ۷۵۳۱ ه. ش) در محوطه و تاق‌ها

از زمان ثبت اثر در فهرست آثار ملی (۱۳۱۰ ه. ش) تا به امروز، در هر دوره با توجه به سیاست‌گذاری‌های ملی و کلان‌شهری رویکردهای مداخله‌گرانه متفاوتی در مواجهه با محوطه و تاق‌ها رخ داده است. برخی مداخلات با اهداف حفاظتی و برخی باهدف درآمدزایی به وقوع پیوسته است.

الف) مداخلات انجام‌شده در تاق‌ها

اولین مداخله در این دوره مربوط به یادگاری‌نویسی به تاریخ ۱۹۲۸ م/ با ۱۳۰۶ ه. ش در جای کتیبه دوره مشروطه است و سندی است که این کتیبه در زمان پهلوی اول دیگر وجود نداشته است (جدول ۱، شکل‌های ردیف ۹). در سال ۱۳۱۳ مداخلات حفاظتی و مرمتی تاق‌ها با پر کردن درزها و شکاف صخره‌ها با شفته‌آهک (ترکیب ماسه و آهک) برای جلوگیری از نفوذ آب باران و بازسازی فرشته سمت چپ با آجر و گچ انجام شد (شکل ۶)؛ (حقیق، ۱۳۱۴، ۹۵؛ Fu-kai, 1984) پس از گذشت یک سال گچ‌های مورد استفاده در بازسازی فروریخت و آجرها نمایان گشت. طی سال‌های ۱۳۳۹ تا ۱۳۴۲ ه. ش برای همخوان‌سازی کنگره‌ها و فرشته سمت چپ، از سنگ‌های تراش‌خورده قالبی استفاده شد. برای هماهنگی بین سنگ‌های جدید با سنگ‌های تاق‌بستان، سنگ‌ها را از معدن سنگ روستای دوستوند انتخاب کردند و

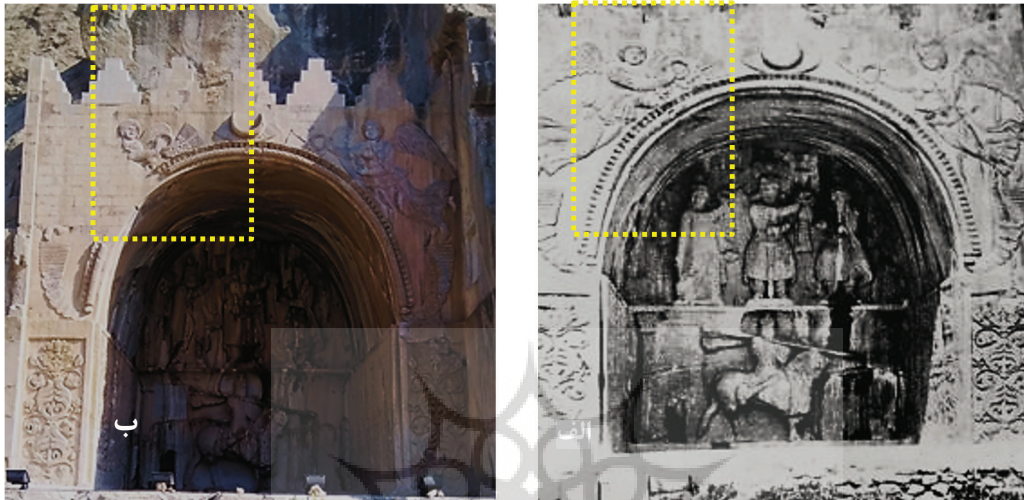
ملیحه مهدی آبادی

بازخوانی و تحلیل مداخلات انجام‌شده در محوطه تاریخی تاق‌بستان از دوره قاجار تا ۱۳۹۶ ش

پس از تراش دادن و قالبی کردن آن‌ها، با میله‌های آهنی و با ملات سیمان آن‌ها را به صخره‌های پشت محکم کردند (محمد قرمسینی^۱). (شکل‌های ردیف ۴ در جدول ۱).

در سال ۱۳۵۳ طی عملیات مرمتی ابتدا درزها و شکاف‌های بخش فوقانی تاق‌ها از شفته‌آهک‌ها پاک شده و مجدداً با سیمان پر شد (سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران در منطقه غرب، ۱۳۵۴). ادامه این اقدامات براساس گزارش‌های مرمتی تا سال ۱۳۵۶ ادامه داشته است. تزریق سیمان درون شکاف‌های صخره‌های فوقانی تاق تا سال ۱۳۵۷ ادامه داشت (سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران در منطقه غرب، ۱۳۵۷) (شکل‌های ردیف ۵ در جدول ۱).

شکل ۶. الف. فرشته بازسازی‌شده با گچ در سال ۱۳۱۳ (Fukai, 1984). ب. وضع موجود فرشته سمت چپ (۱۴۰۰)

ب) مداخلات انجام‌شده در محوطه

در سال ۱۳۱۳ تا ۱۳۱۵ تغییراتی در حوض (در اصطلاح مردم دریاچه) احداث‌شده از دوره قاجار و پیرامون آن انجام گرفت. وسعت حوض گسترش یافت و محوطه‌سازی، گل‌کاری و باغچه‌بندی در محوطه برای بازدید رضاشاه انجام گرفت (وزارت معارف، اوقاف و صنایع مستظرفه، ۱۳۱۴ - ۱۳۱۵) (شکل ۷). عمارت قاجاری مسعودیه، بنا به تصمیم شورای عالی باستان‌شناسی (لوشای، ۱۳۸۱، ۶۹) و شهردار وقت کرمانشاه^{۱۱} در سال ۱۳۴۲ تخریب شد (شکل‌های ردیف ۱ در جدول ۱).

شکل ۷. الف. وضعیت باغچه‌بندی‌های سال ۱۳۱۵ در عکس هوایی طاق‌بستان (Shmit, 1937)
ب. نمای نزدیک از باغچه‌بندی (Fukai, 1984)

در سال‌های ۱۳۵۳ و ۱۳۵۴ باغچه‌بندی‌های دوره رضاشاه تخریب و محوطه باروش قلوچه‌چین سنگ‌فرش شد. کانال‌هایی جهت هدایت آب ایجاد گردید و باغچه‌بندی‌ها تخریب و سرستون‌های ساسانی نیز در محوطه رها شدند (اشکال ۸ و ۹). در محوطه تعدادی درخت برای ایجاد سایه‌سار و تلطیف هوای محوطه به جهت رفاه بازدیدکنندگان کاشته شد. (سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران در منطقه غرب، ۱۳۵۴). از سال ۱۳۵۷ تا سال ۱۳۶۱ سندی مبنی بر اقدامات اجرایی در تاق‌بستان به دست نیامد.

شکل ۸. اجرای کانال جدید در سال ۱۳۵۳-۱۳۵۴ (مرکز اسناد پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، ۱۳۵۴-۱۳۵۳)

شکل ۹. قلوچه‌فرش مقابل تاق‌ها ۱۳۶۶
(مرکز اسناد پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، ۱۳۶۶)

ملیحه مهدی آبادی

بازخوانی و تحلیل مداخلات انجام‌شده در محوطه تاریخی تاق‌بستان از دوره قاجار تا ۱۳۹۶ ش

۳-۳-۴- مداخلات پس از دوره پهلوی (۱۳۵۷ تاکنون)

الف) مداخلات در نقش برجسته‌ها و تاق‌ها

در سال ۱۳۷۲ تا ۱۳۷۶ مرمت‌های جدیدی بر روی تاق‌ها شامل ایجاد آبچکان در قسمت فوقانی نقش اردشیر، جای‌گذاری سنگ‌های جدید در تاق کوچک، پاک‌سازی سیمان‌های قدیمی، رسوب‌برداری (لایه پاتین) از سطح فرشته‌های ورودی تاق، تعویض کنگره‌های بالای تاق و تراشیدن برخی یادگاری‌ها مانند نقش ابوقداره در تاق بزرگ انجام پذیرفت. (محبی، ۱۳۷۲، ۴۵) (اشکال ۱۰ و ۱۱).

شکل ۱۰. الف. پر کردن شکاف‌های بالای تاق با سیمان در سال ۱۳۵۶ (مرکز اسناد پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، ۱۳۵۶). ب. تعویض کنگره‌های تاق بزرگ در سال ۱۳۷۲ (مرکز اسناد پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، ۱۳۷۲)

شکل ۱۱. نقش ابوقداره در تاق بزرگ شکارگاه گوزن

(محبی، ۱۳۷۲)

ب) مداخلات در محوطه‌ها

پس از توقف عملیات اجرایی بین سال‌های ۱۳۵۷ تا ۱۳۶۱، قلوه‌فرش کردن محوطه ادامه یافت و تا سال ۱۳۶۶ به طول انجامید. در سال ۱۳۶۱ دیواری با سنگ مالون در ضلع غربی تاق‌ها به اجرا درآمد. هم‌زمان با این اقدامات در حاشیه ضلع غربی دریاچه تعداد زیادی درخت زبان‌گنجشک در باغچه‌ای طویل کاشته شد. در سال ۱۳۶۴ ساختمان اداری در ضلع غربی تاق به دستور اداره ارشاد اسلامی کرمانشاه ساخته (شکل ۱۲) و بخش ضلع غربی کف محوطه با بلوک‌های سیمانی برای برگزاری نماز جمعه فرش شد. محل نمازگزاران زنان در داخل تاق‌ها و محوطه مجاور آن و نمازگزاران مردها در قسمت غربی قرار داشت. برگزاری نماز تا سال ۱۳۶۷ تداوم یافت (احمدی^۱، ۱۳۷۶/۰۳/۱۹). در سال ۱۳۷۲ پنج‌سال پس از اتمام قلوه‌فرش کردن در محوطه سنگ‌فرش جدیدی با سنگ‌های صاف مربع‌شکل اجرا شد و دو سال به طول انجامید (اشکال ردیف ۱۱، ستون ۱ در جدول ۱).

در سال ۱۳۷۹ تا ۱۳۸۳ شهرداری کرمانشاه با همکاری میراث فرهنگی محوطه ضلع غربی را دوباره سامان‌دهی کرد. ساختمان‌های اداره ارشاد تخریب و درکنار دیوار سنگچین، موزه سنگ از سرستون‌های ساسانی به نام موزه موقت

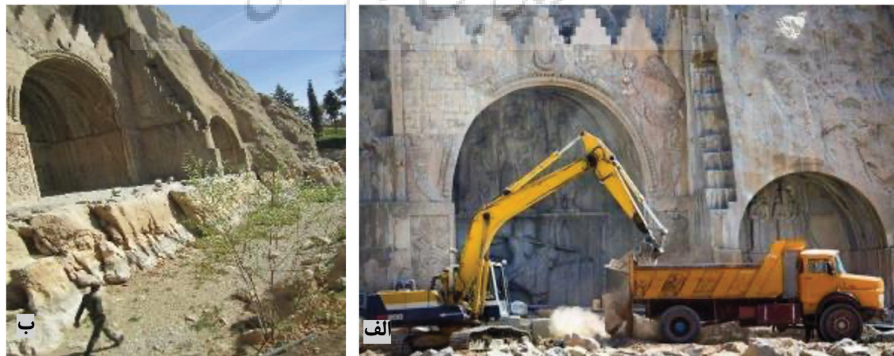
ملیحه مهدی آبادی

سنگ، برپا شد. بقیه سنگ‌های دوره‌های تاریخی مختلف که طی سال‌های ۱۳۷۰ تا ۱۳۸۳ به محوطه وارد شده بودند^{۱۳} در همین ضلع و در کنار باغچه‌ها سامان‌دهی شدند. کف فرش سیمانی نیز با سنگ‌های لاشه جایگزین شد (پایگاه میراث فرهنگی تاق‌بستان، ۱۳۷۹-۱۳۸۳)؛ (شکل‌های ردیف ۵ در جدول ۱).

اقدامات سال ۱۳۹۰ ش. براساس طرح ساماندهی تاق‌بستان با چند هدف انجام گرفت. هدف اول چنان‌که در طرح مذکور آمده «ارتقاء سطح گردشگری و جذب تعداد گردشگران و افزایش مدت اقامت آنان در استان است. درآمدزایی بیشینه دولتی و درآمدهای اقتصادی در بستر توسعه پایدار، ارائه راهکارهایی جهت حفظ آثار از صدمات ناشی از عوامل جوی و انسانی، برطرف نمودن نیازهای اجتماعی و انسانی ساکنان شهر به‌ویژه ساکنان اطراف و یکپارچگی فضاهای تاریخی و میراثی به‌عنوان بخشی از تمامیت شهر و زیبایی طبیعی به‌ویژه شمال شهر و درنهایت برانگیخته شدن وجدان میراثی و زیست‌محیطی شمال شهر کرمانشاه» (شرکت مهندسی مشاور آتک، ۱۳۸۷، ۱۴) از دیگر اهداف این طرح عنوان شده‌اند. طی اقدامات ناشی از طرح سامان‌دهی سال ۱۳۹۰، تمامی اقدامات انجام‌گرفته در قبل، از دوره قاجار تا آن سال به‌طور کامل حذف شد.

عملیات خاک‌برداری با لودر و بیل مکانیکی بدون کاوش‌های باستان‌شناسی به عمق حداقل ۳ متر در مقابل تاق‌های تاق‌بستان انجام گرفت (شکل ۱۲). مواد فرهنگی این محوطه بار کامیون شد و از محوطه خارج گشت. چندان‌که یک سال بعد از سامان‌دهی، قسمتی از بدن فرشته سمت چپ در جوی آب مجاور تاق‌بزرگ یافت شد که اکنون در موزه سرستون‌های ساسانی نگه‌داری می‌شود. در این خاک‌برداری بخشی از سنگچین مقابل ایوان که مربوط به دوره ساسانی بود نیز تخریب و سنگ‌های تراش‌خورده آن به اداره میراث فرهنگی و گردشگری استان کرمانشاه انتقال یافت. دیواره‌های دریاچه تاق‌بستان که طی سال‌ها شکل گرفته و جزء لاینفک تاق‌بستان بود برداشته شد. این دریاچه با عمقی سه متری محل قایقرانی و تفرجگاهی برای مردم بود. حذف دریاچه و تبدیل آن به آبگیری در مقابل تاق‌ها در سال ۱۳۹۰، توسط اداره میراث فرهنگی و گردشگری استان کرمانشاه انجام گرفت. در سال ۱۳۹۰ سنگ‌فرش‌ها، برداشته‌شده و به‌جای آن شن‌ریزی انجام گرفته است. حذف سنگ‌فرش‌های مقابل تاق، ایجاد عمق سه متری در مقابل آن‌ها و جاری کردن آب پای تاق‌ها، امکان دسترسی مردم به تاق و دیدن ظرافت حجاری‌ها را غیرممکن کرده است (شکل‌ها ردیف ۶، ۷، ۸، جدول شماره ۱).

به‌دلیل قطع تمامی درختان زبان‌گنجشک به‌جای مانده از سال ۱۳۶۰ و تعدادی درخت کهن‌سال (بیش از ۱۰۰ درخت) در محوطه، سایه‌ساری که قبلاً ایجاد شده بود از بین رفته و گرمایی تاق‌فرسا در مقابل تاق در فصل بازدید گردشگران بر محوطه حاکم می‌شود. همین امر سبب شده توقف گردشگران در محوطه به حداقل زمان ممکن رسیده است. (شکل‌های ردیف ۶، جدول شماره ۱) در این سامان‌دهی کلیه کانال‌های هدایت آب دوره‌های قاجار و پهلوی، همچنین جاده قدیمی کرمانشاه به سنندج و خیابان قدیمی کنار دریاچه در ضلع جنوبی تاق‌ها تخریب شدند. به‌دلیل نارسایی آب‌رسانی، درختان چنار تنومند ضلع جنوبی دچار تنش خشکی شده و درحال نابودی هستند (پایگاه میراث فرهنگی تاق‌بستان، ۱۳۹۰-۱۳۹۶) شاخه تنومندی از درخت کهن‌سال تاق‌بستان که در فهرست میراث طبیعی نیز ثبت شده است به خاطر دخل و تصرف در محیط پیرامونش بر زمین افتاده و در همان حالت به حیات خود ادامه می‌دهد.

شکل ۱۲. الف) عملیات اجرایی سال ۱۳۹۰ (آرشیو پایگاه تاق بستان، ۱۳۹۰). ب) وضعیت مقابل تاق‌ها، (آرشیو شخصی نگارنده، ۱۳۹۳)

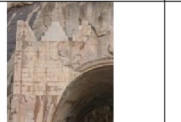
ملیحه مهدی آبادی

بازخوانی و تحلیل مداخلات انجام‌شده در محوطه تاریخی تاق‌بستان از دوره قاجار تا ۱۳۹۶ ش

بین سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۶ درب ورودی ضلع غربی به ضلع شرقی انتقال یافت. ساختمانی از جنس فلز و شیشه و سرویس‌های بهداشتی در ورودی ضلع شرقی ساخته شد. بخشی از کافه‌های پایین جاده خریداری و به محوطه اضافه شد. درختان چنار ضلع جنوبی که زمانی در حاشیه خیابان بودند به محوطه اضافه گردید.

با تخریب موزه موقت، سرستون‌های ساسانی به داخل ساختمان گنجینه، پایه ستون‌ها به حیاط و بقیه آثار سنگی به سوله‌ای در اداره میراث فرهنگی استان کرمانشاه انتقال یافتند. البته سرستون‌های ساسانی و پایه‌های آن‌ها، مجدداً در سال ۱۳۹۹ به نمایشگاه ساخته‌شده در فضای ورودی تاق‌بستان (موزه سرستون‌های ساسانی) بازگشتند (همان، ۱۳۹۹). تغییرات در تاق‌بستان را می‌توان در جدول (۱) مشاهده نمود (شکل‌های ردیف ۱۱ در جدول ۱).

جدول ۱. سیر تحول مداخلات در تاق‌بستان بر اساس اسناد تصویری

مکان	ستون ۱	ستون ۲	ستون ۳	ستون ۴
۱ تصویر ضلع جنوبی تاق‌ها	 توسعه دریاچه و فضای پیرامون آن در زمان پهلوی اول (لوشای ۱۹۶۱)	 دریاچه و فضای پیرامون آن پس از توسعه پهلوی اول و دوم (مهدی‌آبادی، ۲۰۰۷)	 دریاچه و فضای پیرامون آن قبل از تغییرات سال ۱۳۹۶ (مهدی‌آبادی، ۲۰۱۱)	 دریاچه و فضای پیرامون آن (مهدی‌آبادی، ۲۰۲۰)
۲ چشمه ضلع شمال شرقی	 پل روی چشمه شرقی (Flandin & Coste, 1840)	 عمارت مسعودیه، ساخت دوره عمادالدوله (Fukai, 1984)	 چشمه شرقی پس از تخریب ساختمان مسعودیه (مهدی‌آبادی، ۱۳۸۲)	 وضع موجود چشمه شرقی (مهدی‌آبادی، ۱۳۹۹)
۳ سیر تحول دریاچه در ضلع جنوب - غربی	 فرسوده شدن دیواره ضلع غربی دریاچه (Smithsonian Institution, Herzfeld: 1920)	 ضلع غربی دریاچه (عکاس ناشناس، برگرفته از سایت ایران قدیم، ۱۹۳۳)	 ضلع غربی دریاچه و درختان کاشته شده در سال ۱۳۶۰ (مهدی‌آبادی، ۱۳۸۲)	 ضلع غربی دریاچه و تخریب دیواره و قطع درختان آن (مهدی‌آبادی، ۱۳۹۹)
۴ تاق بزرگ و سیر تحول فرشته سمت غربی	 وضعیت اثر در سال ۱۲۴۷ ش/ ۱۲۸۵ ق (آلبوم خانه کاخ گلستان، ۱۲۸۵)	 بازسازی فرشته سمت چپ با گچ در سال ۱۳۱۴ (حقیق، ۱۳۱۴)	 فروریختن فرشته گچی سمت چپ و نمایان شدن بستر آجری آن (Shmiti, 1937) ۱۳۱۵ ش	 بازسازی کمیود فرشته سمت چپ با سنگ‌های تراورتن در سال ۱۳۲۹-۱۳۴۲ (مهدی‌آبادی، ۱۳۹۹)
۵ تاق بزرگ و سیر تحول محوطه مقابل آن	 ۱۲۹۸ ش / مقابل تاق بزرگ قبل از محوطه‌سازی سال ۱۳۴۶ (Smithsonian Institution, Herzfeld: 1920)	 محوطه‌سازی سال ۱۳۴۴ (1937)	 محوطه مقابل تاق بزرگ بعد از محوطه‌سازی سال ۱۳۷۲ (مهدی‌آبادی، ۱۳۷۸)	 محوطه تاق بزرگ بعد از تخریب محوطه سازی‌های قبلی و خاک‌برداری‌های سال ۱۳۹۰ (مهدی‌آبادی، ۱۳۹۹)
۶ ضلع غربی تاق‌ها	 منظره عمومی طاق‌بستان در ۱۸۱۸ م. (Porter, 1821)	 ضلع غربی تاق بزرگ قبل از ساخت پارک غربی	 ضلع غربی بعد از محوطه‌سازی سال ۱۳۷۴ (مهدی‌آبادی، ۱۳۷۴)	 حذف جداکننده پارک و محوطه در سال ۱۳۹۰ (مهدی‌آبادی، ۱۳۹۹)

مکان	ستون ۱	ستون ۲	ستون ۳	ستون ۴
نمای ضلع شرقی تاق‌ها				
	نمای تاق‌ها با درختان و بدون عمارت مسعودیه (Flandin, E. N. 1851)	نمای تاق‌ها با عمارت مسعودیه بدون درخت (Smithsonian Institution, Herzfeld: 1920)	نمای تاق‌ها بدون عمارت مسعودیه و رشد درختان (مهدی آبادی، ۱۳۸۶)	نمای تاق‌ها با حذف تمامی درختان و محوطه مقابل آن (مهدی آبادی، ۱۳۹۹)
چشمه‌های ضلع غربی تاق بزرگ				
	چشمه‌های ضلع غربی و ساختمان کوچک کنار آن (Smithsonian Institution, Herzfeld: 1920)	چشمه‌های ضلع غربی و دیوار محصورکننده آن‌ها و تاق‌ها (ارشيو شهرداری کرمانشاه، ۱۳۳۵)	دیوار و کانال‌های چشمه ضلع غربی (مهدی آبادی، ۱۳۸۸)	تخریب دیواره و کانال‌های چشمه ضلع غربی (مهدی آبادی، ۱۴۰۰)
انتهای تاق بزرگ سمت چپ				
	نیزه سوارکار قبل حجاری کتیبه مشروطه (Sarre, 1923)	نگارش کتیبه مشروطه، تخریب بخشی از نیزه سوارکار (Smithsonian Institution, Herzfeld: 1920)	حذف کتیبه مشروطه و نوشتن یادگاری در جای آن (عکاس ناشناس، ارشيو شخصی)	ن حذف یادگاریها و رد باقیمانده کتیبه مشروطه (مهدی آبادی، ۱۳۹۹)
تاق بزرگ شکارگاه گوزن				
	نقش ابو قداره حجاری در دوره قاجار (محبی، ۱۳۷۲)	نمای نزدیک نقش یادگاری (محبی، ۱۳۷۲)	یادگاری نویسی‌ها در شکارگاه گوزن (Smithsonian Institution, Herzfeld: 1920)	حذف نقش یادگاری ابو قداره در مرمت های سال ۱۳۷۲ (مهدی آبادی، ۱۴۰۰)
سرستون‌های ساسانی				
	سرستون‌های ساسانی در ضلع غربی (ارشيوپایگاه تاق بستان، ۱۳۷۲)	سرستون‌های ساسانی در ضلع غربی (ارشيوپایگاه تاق بستان، ۱۳۸۲)	سرستون‌های ساسانی در موزه موقت سنگ ضلع غربی (ارشيوپایگاه تاق بستان، ۱۳۸۳)	موزه سرستون‌های ساسانی در بخش ورودی تاق بستان (ارشيوپایگاه تاق بستان، ۱۳۸۳)

۵- اصول، رویکردها و سبک‌های حفاظتی برای انطباق مداخله‌ها

تعاریف مورد استفاده برای ارزیابی مداخلات در این پژوهش، تعاریفی است که به اجماع نظر کارشناسان و صاحب‌نظران نزدیک‌تر است. بسیاری از این تعاریف مبنای سندهای بین‌المللی حفاظت و مرمت شده‌اند، معیارهای انتخاب‌شده برای سنجش در این پژوهش از بین معیارهای حفاظتی و مرمتی مختلف، برآمده از مطالعات شناخت ارزش‌ها و دخل و تصرف‌های محوطه تاق‌بستان از دوره قاجار تا سال ۱۳۹۶ است. به عبارتی انتخاب معیارها براساس شواهد میدانی و اسنادی محوطه تاق‌بستان بوده است. بنابراین پس از دستیابی به معیارهای متناسب با اقدامات صورت گرفته، معیارهای زیر مبنای قضاوت قرار گرفتند.

ملیحه مهدی آبادی

بازخوانی و تحلیل مداخلات انجام‌شده در محوطه تاریخی تاق‌بستان از دوره قاجار تا ۱۳۹۶ ش

اصول حفاظتی مبنای سنجش و قضاوت، عبارت اند از: اصول^۴، برگشت پذیری^۵، حفظ اصالت^۶، حفظ یکپارچگی^۷ داشتن اهمیت فرهنگی^۸، حفظ اثر گذر زمان (پاتین)^۹، حداقل مداخله^{۱۰}، رویکرد مورد استفاده در این سنجش حفظ منظر فرهنگی^{۱۱} اثر است^{۱۲}. روش های مرمتی احصاء شده شامل مرمت با رویکرد پاکسازی تاریخی^{۱۳} و مرمت فیلولوژیک^{۱۴} است. در ادامه تعاریف هر یک از اصول ارائه می شود

۱-۵- اصل برگشت پذیری بر این قاعده استوار است که هرگونه اقدام مرمتی باید بازگشت پذیر باشد (برندی، ۱۳۹۱، ۶۸؛ بند ۱۰ منشور ونیز، بند ۱-۱۰ منشور بورا). چون اگر در شیوه مرمت یا مواد و مصالح مورد استفاده ایراد یا اشکالی ایجاد شد حذف مرمت قبلی و اصلاح آن با اقدامات و مصالح جدید امکان پذیر باشد.

۲-۵- حفظ اصالت^{۱۵} اثر، این اصل بر مبنای این تعریف شکل گرفته است که خصیصه یک وجود اصیل، صورتی از تاریخی است که به آن اتصال و سازگاری می بخشد (Heidegger, 1962). اصالت به بهترین نحو، می تواند به عنوان حال و هوایی تجربه شود که در آغاز بنا لحاظ شده است و حکم مشخصه تغییرناپذیر را دارد (Mattinen, 1997, 20). مفهوم «اصالت» می تواند بر تداوم بنا در طول زمان و تغییرات موجود در بنا و تمامی لایه های تاریخی مستتر باشد. یوکیلهتو دگرگونی مواد و مصالح را در تعیین اصالت بنا مؤثر می داند (Jokilehto, 2007) اصالت را بر پایه مؤلفه های مورد سنجش می توان در سه رویکرد دسته بندی نمود:

- رویکرد اول معتقد به اصالت در مؤلفه های ثابت اثر است که شامل ماده، فن و ساخت، صورت آغازین، آثار قدمت و کهنگی، کاربری، زیبایی شناختی اثر و همچنین قصد خالق اثر، حوادث تاریخی و معانی اثر است. در حقیقت رویکرد اول در «اثر» به جستجوی امر ثابت پرداخته است امری که در ضمن تغییر و تحول اثر، استمرار می یابد و در نتیجه این امر مستمر را واجد ارزش، لازمه اصالت و مستحق حفاظت دانسته است.

- رویکرد دوم به تاریخ مندی اثر نظر دارد، مانند سبک، ارزش های فرهنگی، الگوها، تناسبات و سنت های الهی و فرهنگی که از جمله مؤلفه های عمومی اصالت در آثار هستند. رویکرد دوم، فارغ از هرگونه توجه به امری ثابت، برآیندی از تحولات و تغییرات در اثر، گذار از دوره های تاریخی را سازنده اصالت اثر می داند.

- رویکرد سوم مبنای خود را در تشخیص اصالت، از نگاه و رویکرد مخاطب می داند. در حقیقت در این رویکرد، خوانش مخاطبان اثر مشخص می کند، کدام ویژگی اثر ارزشمند و اصیل و واجد حفاظت است. در رویکرد مخاطب محور، از آنجا که ارتباط میان مخاطب و اثر مهم تر از حقیقت اثر دانسته می شود، در مواجهه مخاطب و اثر نیز بیش از هر چیز، مکانیسم های تبادل داده مورد توجه است (نظارتی زاده، وطن دوست، ۱۴۰۱، ۲۵۱).

۳-۵- حفظ یکپارچگی در تعریف کلی، یکپارچگی را به وضعیت نشکسته و تقسیم نشده، تمامیت مادی، کامل و منسجم بودن اطلاق می کنند (یوکیلهتو، ۱۳۸۶، ۳۲۴؛ بند ۵ منشور آتن (۱۹۳۱)؛ ماده ۷ و ۸ و ۱۴ ونیز (۱۹۶۴)؛ بند ۱ و ۷ منشور میراث معماری اروپا (۱۹۷۵)؛ بند ۹ و ۱۱ ایکوموس ایالات متحده آمریکا (۱۹۹۲)، بند ۲-۳ منشور بین المللی جهانگردی فرهنگی (۱۹۹۹) و ماده ۸ و ۱۶ منشور بورا (1988)؛ یونسکو (۱۹۷۶)؛ (Icom.1984)؛ بند ۲ منشور واشنگتن).

۴-۵- اهمیت یا ارزش فرهنگی، در گذشته آثار را، فقط براساس ارزش هنری و تاریخی ارزیابی می کردند و معتقد بودند که بهترین راه سنجیدن ارزش ها، «هنر» است (Nietzsche, 1968) هنر ارزشمندتر از حقیقت است؛ زیرا هنر «فرآیندی خلاق» است. (Heidegger, 1962, 1-72) اما با گذشت زمان و شناخت ارزش های دیگر میراث فرهنگی اصل اهمیت و حفظ ارزش های فرهنگی تغییر یافت و موارد گستره تری را شامل شد؛ چنان که امروزه ارزش های فرهنگی شامل ارزش زیبایی شناختی، تاریخی، علمی، اجتماعی و یا معنوی نزد نسل های گذشته، حال و آینده است (Ruskin, 1903, 9-10) و حتی در مورد ساختمان های تاریخی چهارگونه ارزش، ارزش های کاربردی، هنری، تاریخی - باستان شناسانه و خوش منظر بودن را قائل هستند.

۵-۵- حفظ اثر گذر زمان (پاتین): پاتین یا زنگار به معنای لایه ای بود که در اثر هوازدگی یا کهنه شدن سطح یک شیء، بر آن پدیدار می شد (Clifford, 125-127). «سالخوردگی» یک ساختمان، نشانه سربلند بیرون آمدن از «آزمون

تاریخ» و زیبایی راستین است (Ruskin, 1903, 235). مرمت باید بدون محو اثر زمان (پاتین) صورت بگیرد. (Car-bonaran, 2012, 8). داشتن پاتین بر روی نقاشی بیشتر از برداشتن آن ما را به ذهن هنرمند نزدیک می‌کند (برندی، ۱۳۹۱، ۱۲۵؛ ماده ۳ و ۸ اصول حفاظت منشور بورا). این اصل بر حفظ کهنگی و اثر گذر زمان تأکید دارد، اگر چه در برخی موارد که پاتین‌ها، اثر تاریخی را در معرض نابودی قرار دهند اجازه حذف آن‌ها به مرمتگر داده شده است.

۵-۶- اصل حداقل مداخله^{۲۷}، ریگل کلاً از حداقل مداخله و محدودسازی مرمت به آنچه برای حفظ و نگهداری شیء مطلقاً لازم به نظر می‌رسد، پشتیبانی می‌کرد (یوکیلهتو، ۱۳۸۷، ۲۴۱) او معتقد بود که ما ابداً مجاز به تغییر آن‌ها نیستیم، زیرا اصلاحات معمولاً امحای همان چیزهایی می‌شوند که به یادمان‌های عادی ارزش غیرقابل جایگزینی می‌بخشند.

۵-۷- رویکرد^{۲۸} منظر فرهنگی، در تعریف اولیه منظر فرهنگی بیان شد که، تعامل بین انسان و طبیعت منظر فرهنگی است و منظر فرهنگی برابر با محیط جغرافیایی و فرهنگ است (Sauer, 1925, 315). و ماحصل تاریخ جمعی مردمان مختلف با ویژگی‌های محیطی و فرهنگی متفاوت در یک فرایند پیوسته و با تأثیر متقابل در طول زمان است (Rapoport, 1992). براساس واقعیت‌های عینی و ذهنی است. (Berque, 1994) مناظری را منظر فرهنگی باید شمرد که انعکاس رابطه ژرف انسان با طبیعت است (Banderin & Oers, 2012, 216)؛ WHC, UNESCO, 1992, 108, Service National Park 1994, WHC, 2002, NCC, 2004, ICOMOS, 2011، ماده ۶ و ۷ منشور ونیز).

۵-۸- رویکرد پاکسازی تاریخی (مرمت سبکی). در این رویکرد مرمتی دوره‌ای تاریخی از یک اثر را به‌عنوان اصل در نظر گرفته و الحاقات و یا آثار کمتر ارزشمند (از دید مرمتگران) را حذف می‌کنند. مرمتگران طرفدار این نوع مرمت آن را چنین تعریف کرده‌اند. مرمت به معنی بازگرداندن اثر به حالت اولیه و کامل است و عناصر اضافه‌شده به بنا در اعصار مختلف باعث از بین بردن ارزش واقعی آن می‌شود، بنابراین باید پاک شوند. (Le Duc, 1849, 13) البته مرمت مدنظر این مرمتگران فقط حذف الحاقات نیست؛ آن‌ها همچنین معتقدند اگر در اندیشه سازنده اثر بخش‌هایی مدنظر بوده است که همان زمان به هر دلیلی اجرا نشده است می‌توان آن را بازسازی کرده و به اثر مورد نظر الحاق نمود. این روش مرمت مخالفان زیادی دارد و در مبانی نظری معاصر مخاطبان کمتری داشته و در تضاد با رویکرد منظر فرهنگی قرار می‌گیرد (بند ۳ منشور میراث معماری اروپا (۱۹۷۵)، ۱-۷ و ماده ۱۰ و ۱۶ منشور بورا (۱۹۷۶)).

۵-۹- رویکرد مرمت فیلولوژیک (هریادمان یک سند) طرفداران این مکتب معتقدند که هر اثر تاریخی به مثابه یک سند است که در طول زمان لایه‌های مختلف تاریخی را در خود دارد و هر لایه تاریخی ارزشمند است بنابراین هیچ لایه‌ای نباید حذف شود. چون یک یادمان، ساخته شده تا پامی را منتقل کند و به ذات خود یک سند شمرده می‌شود. و در اصل، به‌منزله جمع‌بندی لایه‌های مختلف تاریخی است (Mongeri, 187; Boito, 1893, 204؛ یوکیلهتو ۱۳۸۷، ۲۲۱ و ۲۲۴) هر لایه یک سند تاریخی از دوران خود است (مارکوویس، ۱۰-۹) در اسناد بین‌المللی درباره این اصل بحث و تبادل نظر شده است (ماده ۱ و ۳ و ۷ و ۱۱ منشور ونیز؛ سند نارا بند ارزش‌ها و اصالت‌ها پاراگراف ۵).

۶- تحلیل مداخلات در انطباق با نظریه‌های حفاظتی

قدیمی‌ترین و شاخص‌ترین آثار محوطه تاریخی تاق‌بستان، تاق‌ها و نقش برجسته‌های دوره ساسانی آن است بنابراین در این پژوهش به‌عنوان اثر اصلی و الحاقات و اقدامات مرمتی بعدی به‌عنوان مداخله در اصل در نظر گرفته شده است.

با توجه به اسناد ارائه‌شده در بخش مداخلات این پژوهش، حجاری نقش محمدعلی میرزای دولتشاه اولین مداخله دوره قاجار در تاق‌بستان است که گرچه یکپارچگی منظر صلع غربی تاق‌بزرگ را تغییر داده اما موجب حذف نقش برجسته‌های ساسانی نشده است بنابراین این مداخله را می‌شود افزوده‌ای بر آثار ساسانی دانست که در یک منظر فرهنگی قابل‌تعریف است (ردیف ۵ در جدول ۲). اقدامات عمادالدوله نیز مکمل اقدامات دوره محمدعلی میرزا در سطح وسیع تری و همراه با تخریب برخی آثار قبلی است. برای ایجاد عمارت مسعودیه روی چشمه‌های صلع شمال شرقی، پل تاریخی که احتمالاً ساسانی بوده تخریب شده است. تخریب پل تاریخی در رویکرد پاکسازی تاریخی و اجرای آن قابل‌دسته‌بندی است. محوطه‌سازی مقابل تاق‌ها، قرار دادن سرستون‌های ساسانی تاق‌بستان در باغچه‌ها، نصب پیکره

ملیحه مهدی آبادی

بازخوانی و تحلیل مداخلات انجام‌شده در محوطه تاریخی تاق‌بستان از دوره قاجار تا ۱۳۹۶ ش

خسرو^{۲۹} در مقابل تاق بزرگ و هدایت آب با ساخت کانال‌ها، افزوده‌هایی به دوره ساسانی است. این اقدامات را می‌توان به‌عنوان سندی تاریخی از منظر فرهنگی دوره قاجار در محوطه تاق‌بستان به شمار آورد. (ردیف ۵ در جدول ۲) در دوره پهلوی تخریب و حذف افزوده‌های دوره قاجار از جمله کتیبه مشروطه، عمارت مسعودیه، باغچه‌بندی و کانال‌های آب را باید به نوعی مخدوش کردن سند تاریخی تاق‌بستان به حساب آورد. این امر با نقض رویکرد مرمت فیلولوژیک که هر یادمان را یک سند تاریخی می‌داند و معتقد است تمام افزوده‌های دوره‌های بعدی باید حفظ شود، مغایرت دارد و به‌نوعی پاکسازی تاریخی محسوب می‌شود.

مداخلات دوره پهلوی بر روی تاق‌ها را می‌بایست بیشتر در حوزه مداخله حفاظتی و مرمتی در نظر گرفت؛ چراکه بر کردن درزها و ترک‌ها با شفته‌آهک با هدف حفاظت از اثر در برابر تخریب ناشی از جاری شدن آب و بازسازی فرشته سمت چپ در راستای موزون‌سازی اثر با الگوهای اندیشه‌های مرمتی رایج در آن سال‌ها مانند منشور ونیز^{۳۰} (Charter Ven-ice, 1964) تطابق دارد. در سال‌های ۱۳۳۹-۱۳۴۲ پاک‌سازی بستر آجری فرشته سمت چپ که در سال ۱۳۱۳ انجام گرفته بود و جایگزین کردن کنگره‌های قسمت فوقانی تاق بزرگ با سنگ‌های مکعبی و ملات سیمان با هدف موزون‌سازی تاق‌ها و موزون‌سازی مرمتی بوده است؛ این رویکرد با بند ۱۲ منشور ونیز و حفظ یکپارچگی اثر (جدول ۲ بند ۶) تطابق دارد؛ اما بر کردن درزها و ترک‌های قسمت فوقانی تاق‌ها با سیمان بدون در نظر گرفتن مطالعات زمین‌شناسی^{۳۱} و عدم رعایت اصل برگشت‌پذیری، مداخله‌ای غیر اصولی است و با منشور پذیرفته شده ونیز و بورا (جدول ۲ بند ۳) تطابق ندارد.

تخریب نیزه سوارکار انتهای تاق در سال ۱۳۳۰ ه. ق. / ۱۲۹۰ ه. ش و حجاری کتیبه وقایع مشروطه، حذف کتیبه بین سال‌های ۱۹۲۲ م / ۱۳۰۰ ه. ش تا ۱۹۲۸ م / ۱۳۰۶ ه. ش و تراش دادن و محو کردن بقایای آن در ۱۳۷۲ ه. ش. مداخله‌ای براساس نظریه «پاکسازی تاریخی» محسوب شده و مداخله‌ای غیر اصولی است (جدول ۲ بند ۲) که با رویکرد مرمت فیلولوژیک، اصل برگشت‌پذیری، یکپارچگی، ارزش‌های فرهنگی و حداقل مداخله و رویکرد حفظ منظر فرهنگی، منطبق نیست (جدول ۲ بندهای ۷، ۶، ۴، ۳، ۱ و ۹). این مداخلات سبب شده تا سال‌ها به غلط این تصور به وجود آید که قاب خالی پشت اسب با هدف آماده‌سازی برای نگارش کتیبه‌ای ساسانی انجام شده و سبب مخدوش شدن شناخت درست از اثر شده است. (ع.ر. (اتفاق)، ۱۳۸۷، ۳۰).

همخوان کردن کنگره‌های فوقانی تاق بزرگ با کنگره‌های اصلی باقی‌مانده از دوره ساسانی طی مرمت‌های سال ۱۳۷۶-۱۳۷۲ با اصل یکپارچگی تطابق دارد اما از بین بردن^{۳۲} لایه پاتین سطح فرشته‌ها ورودی تاق بزرگ که به‌صورت رسوب کرم رنگ به جای مانده بود (اداره میراث فرهنگی شهر مرودشت، ۱۳۷۴-۱۳۷۵) عدم تجانس با رنگ سنگ بستر و همسازی مجدد آن با استفاده از رنگ مصنوعی (محبی، مصاحبه شونده، ۱۳۷۴ / ۰۷ / ۲۲) عامل مخدوش شدن اصل اثر است، زیرا لایه تشکیل‌شده بر روی آثار که در اصطلاح مرمتگران لایه «پاتین»^{۳۳} نامیده می‌شود؛ نشان از قدمت اثر دارد و برداشتن آن نباید انجام گیرد مگر اینکه این لایه پاتین، فرایند تخریب اثر را افزایش دهد (Ruskin, 1903, 235). Clifford, 2010, 125-127) که در این بخش تاق مصداق نداشته است. این مداخله با اصول برگشت‌پذیری، حفظ اثر زمان و حداقل مداخله، در تناقض قرار می‌گیرد. (جدول ۲ بندهای ۳ و ۸ و ۹). حوض احداث شده دوره قاجار و گسترش و تبدیل آن به دریاچه در دوره پهلوی با هدف گردشگری تفریحی نیز تا حدودی منطبق با معیارها منشور بورا هماهنگی دارد. گرچه گسترش دریاچه احتمالاً بخش‌هایی از منظر فرهنگی دوره ساسانی را مخدوش کرده اما منظر فرهنگی جدیدی نیز خلق نمود که هنوز در خاطره معمرین کرمانشاه و ایرانیانی که از تاق‌بستان دیدن نموده‌اند باقی است. این اقدامات با منشور بین‌المللی جهانگردی فرهنگی (۱۹۹۹) و منظر فرهنگی و منشور بورا تطابق دارد (جدول ۲ بند ۵). اقدامات سال ۱۳۹۰ براساس اهداف اعلام شده در طرح، در راستای رونق اقتصاد محلی و ملی با جذب گردشگر بوده؛ ولی نتیجه آن تخریب آثار دوره ساسانی، قاجار و پهلوی طی اقدامات اجرایی آن بود. با غیر هم‌سطح کردن تاق‌ها با کف محوطه بازدید، عملاً دسترسی بازدیدکننده به نقش برجسته‌های داخل تاق‌ها سلب شده است. با قطع درختان و از بین رفتن سایه‌سارها، همچنین حذف دریاچه و رطوبت حاصل از آن، هوای خنک از محوطه تاق‌ها دور شده و گردشگران

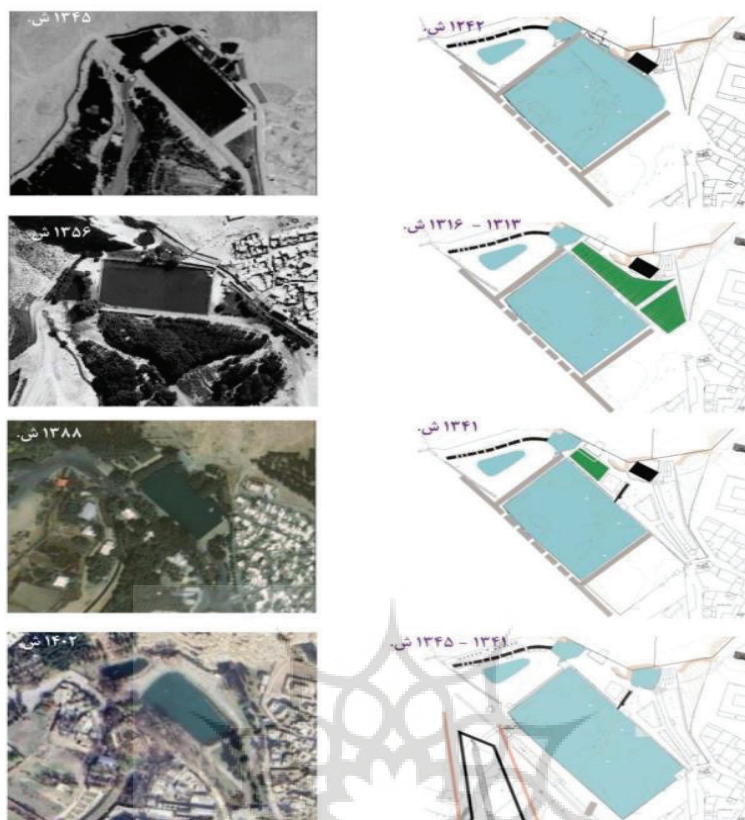

به سایه درختان ضلع جنوبی که در فاصله زیادی از محوطه تاق‌بستان قرار گرفته پناه می‌برند این اقدامات موجب عدم توجه بازدیدکننده به اثر تاریخی شده است. این امر با اصول و رویکردهای ارائه شده در منشور بین‌المللی جهانگردی و هنجارهای کیتو^{۳۴} همخوانی ندارد. از آنجایی که گردشگری فرهنگی، بیشتر اوقات منبع درآمد قابل توجهی در اقتصادهای محلی و ملی است؛ گسترش آن همان‌گونه که در ابتدای هنجارهای کیتو به آن پرداخته شده قابل قبول است. با این وجود نباید اجازه داد ارزش‌های محدودی که گردشگران برای یک محوطه قائل‌اند و نیز ملاحظات اقتصادی مربوط به درآمد گردشگری، به برترین معیار در حفظ و تفسیر محوطه تبدیل شود. این موضوع خصوصاً زمانی معنا می‌یابد که اصالت بافت محوطه و زمینه آن و نیز ارزش‌ها و پیام کلی محوطه، دگرگون و محوشده و یا در معرض تهدید باشد (The Norms of Quito, 1967).

حذف ضوابط عدم ساخت‌وساز در حریم بلافصل محوطه (به لکه زرد معرف است)، قطع درختان برای ساخت رستوران‌ها در این بخش، حذف منظر فرهنگی دوره قاجار و پهلوی تحت لوای بازگشت به منظر فرهنگی ساسانی بدون هیچ سند و مدرک قابل ارائه و صرفاً با «الهام گرفتن از دیگر سایت‌های تاریخی استان مانند سراب نجوبران^{۳۵}» (رایتی مقدم، مصاحبه شونده، ۱۳۹۴/۰۱/۲۹) منجر به از بین رفتن منظر طبیعی و فرهنگی تاق‌بستان شده است. به طوری که حتی خاطره‌ای از ۲۰ سال پیش تاق‌بستان را در ذهن متبادر ننماید. بازدیدکنندگان به واسطه دور شدن از آثار تاق‌بستان دیگر درکی از ظرافت‌های حجاری شده ندارند. همچنین آرامش لازم برای مکث در محیط تاریخی نیز برای آنان فراهم نیست. این امر حتی در تشویش خاطر مردم روستای تاق‌بستان که پیوند نزدیکی با آثار داشته‌اند مؤثر بوده و موجب عدم رضایت از وضع موجود در آن‌ها شده است (شیرزاد و دیگران، مصاحبه کننده، مهدی آبادی، ۱۳۹۹/۰۲/۱۴) بنابراین عملاً هدف برطرف کردن نیازهای اجتماعی و انسانی ساکنان شهر به‌ویژه ساکنان اطراف نیز به ثمر نرسیده است. رویکرد اقدامات سال ۱۳۹۰ با تمام اصول و رویکردهای ارائه‌شده در این پژوهش در تعارض است (جدول ۳).

جدول ۳. تطابق یا تعارض مداخلات انجام‌شده در تاق‌بستان با اصول حفاظتی و مرمتی (نگارندگان ۱۴۰۲).

تعارض با اصول و رویکردهای حفاظت و مرمت	تطابق با اصول و رویکردهای حفاظت و مرمت										تاریخ‌ها به هجری شمسی است	مداخلات انجام شده در دو سده اخیر در تاق بستان
	برگشت پذیری	اصالت	اهمیت فرهنگی	یک پارچگی	حفاظت محیط	تاثیر فرهنگی	تاثیر تاریخی	تاثیر اجتماعی	تاثیر اقتصادی	تاثیر زیست‌محیطی		
											فاجار - ۱۲۰۰	حجاری نقش محمدعلی میرزای دولت‌شاه
											فاجار - ۱۲۲۲	حجاری کتیبه عمادالدوله
											فاجار - ۱۲۹۱	حجاری کتیبه مشروطه
											پهلوی - ۱۲۱۳	حذف کردن کتیبه مشروطه
											پهلوی - ۱۲۱۳	بازسازی فرشینه با گچ و پر کردن درزها و ترک‌های صخره با شفته آهک
											پهلوی - ۱۲۴۶	موزون سازی بستر قسمت‌های فروریخته
											پهلوی - ۱۳۴۰ تا ۱۳۴۶	پر کردن درز و ترک‌ها با سیمان
											پهلوی - ۱۲۴۶	تخریب عمارت مسعودیه
											پس از پهلوی ۱۲۷۲ تا ۱۳۷۲	برداشتن لایه پالتین از روی نقش فرشینه‌ها ورودی تاق‌برگ
											پس از پهلوی - ۱۲۷۲	استفاده از سنگ یکپارچه در کنگره‌ها
											پس از پهلوی - ۱۲۷۲	حذف نمون نقش اوقنداره و یادگاری نویسی‌های دیگر
											پهلوی - ۱۳۴۲	گسترش دریاچه
											پس از پهلوی - ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۶	تخریب دریاچه و قطع درختان
											پس از پهلوی ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۶	جاری کردن آب در محوطه با تخریب چشمه‌ها و از بین بردن کانال هدایت آب

شکل ۱۴. نقشه ساماندهی محوطه تاق‌بستان طی سال‌های ۱۲۴۲-۱۴۰۲ ش. (گودرزی، ۱۳۹۳)

نتیجه‌گیری

در این پژوهش پس از بررسی اسناد و بازدیدهای میدانی و تطابق آن‌ها با اصول حفاظت و مرمت و رویکردهای ارائه شده در منشورهای بین‌المللی، اصولی برای ارزیابی و نقد مداخلات صورت گرفته در محوطه تاریخی تاق‌بستان که شامل نقش برجسته‌ها و محیط پیرامونی بلافاصله آن‌ها می‌شود، احصاء و در ارزیابی مورد استفاده قرار گرفته است که نتایج آن در پی می‌آید.

مداخلات تاق‌بستان براساس اهدافشان سه نوع ویژگی دارند. نوع اول ناشی از هدف و اندیشه حاکمان و مسئولین شهر، (قدرت و منزلت بخشیدن به خود)، نوع دوم یادگاری‌نویسان (جاودانه ساختن خود)، و نوع سوم حفاظت از آثار (ارزش بخشیدن به آن‌ها به عنوان میراث ملی) است. رویکرد این مداخلات با توجه به اهداف و شرایط زمانه متفاوت است. در دوره قاجار هدف نمایش قدرت، تقویت اندیشه‌های ملی‌گرایانه و احیاء سنت نقش برجسته‌سازی بوده است و افزوده‌ای به آثار پیشین است که با وجود اینکه اصالت و یکپارچگی دوره ساسانی را مخدوش کرده، اما یک منظر فرهنگی جدید خلق کرده است. یادگاری‌نویسی‌ها یک اقدام تخریبی بوده، اما با گذر زمان ارزش تاریخی یافته است. مداخلات انجام شده حفاظتی و مرمتی، براساس اصول و رویکردهای حفاظت و مرمت، در دو گروه قابل جمع‌بندی و ارزیابی هستند:

گروه اول

افزایش طول عمر آثار و جلوگیری از فرسایش بیشتر با انجام اقداماتی مانند: استحکام‌بخشی، موزون‌سازی، بازسازی و جلوگیری از نشت و ریزش آب‌های نفوذی در نقش‌برجسته‌ها، سامان‌دهی محوطه و ایجاد موزه موقت در راستای

ملیحه مهدی آبادی

ارزش‌گذاری فرهنگی تجلی یافته، که در رویکردی مثبت قابل ارزیابی است. اما در همین رویکرد حفاظتی، تخریب کتیبه مشروطه تاق‌بزرگ و عمارت قاجاری (مسعودیه)، همچنین پاتین‌زدایی از نقش فرشته‌ها و محو کردن یادگارنویسی‌ها، سبب مخدوش کردن اصالت، منظر فرهنگی و منزلت فرهنگی اثر شده و رویکردی منفی به حساب می‌آید.

گروه دوم

در نظر گرفتن نیازهای بازدیدکنندگان در دوره‌های زمانی مختلف، اهداف و اجرای آن‌ها متفاوت و حتی متضاد بوده است. برای مثال در دوره پهلوی تغییرات مقابل تاق‌ها به نیت ایجاد محوطه‌ای امن و قابل دسترس به نقوش برجسته در جهت معرفی ارزش‌های تاریخی و فرهنگی اثر و ایجاد جاذبه بصری برای بازدیدکننده‌ها بوده است و آن را باید رویکردی مثبت ارزیابی کرد؛ شاید بتوان گفت گسترده‌ترین تغییرات تاق‌بستان، تحت عنوان «طرح ساماندهی مجموعه تاریخی، فرهنگی، طبیعی و گردشگری تاق‌بستان» (شرکت مهندسی مشاور آتک، ۱۳۸۸) در سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۶ انجام گرفته است. اقدامات سال ۱۳۹۰ و بعد آن که به نیت عدم دسترسی بازدیدکنندگان به نقوش برجسته با هدف جلوگیری از تخریب انسانی، گرچه با رویکردی مثبت آغاز شده است اما نتیجه‌ای منفی و جزء‌گرایانه داشته که سبب جدایی بازدیدکننده و عدم درک ظرفیت‌های اثر و ارزش‌های آن توسط مخاطب آثار شده است. سامان‌دهی سال‌های اخیر در تاق‌بستان موجب از بین رفتن شواهد و مدارک تاریخی، منظر فرهنگی، اصالت و یکپارچگی اثر و رویکردی غلط نسبت مفهوم حداقل مداخله داشته است که در تطبیق با مفاهیم حفاظتی و مرمتی و توسعه گردشگری، آن را باید منفی ارزیابی کرد. مداخلات دو سده اخیر در تاق‌بستان می‌تواند الگویی برای مرمتگران و مسئولان این اثر، جهت اصلاح مشکلات مبتلا به کنونی، در حال و آینده باشد. بررسی اشتباهات و نقاط قوت تغییر و تحولات محوطه تاق‌بستان، نمونه‌ای برای تحلیل مداخلات در آثار ایران است که نوع نگرش جزء‌گرایانه را به نگرش کل‌گرایانه در آثار تاریخی کشور تغییر دهد. چون این یک واقعیت عینی است که اقدامات مرمتی، همیشه به‌طور غیرقابل برگشتی، نسخه اصلی را تغییر می‌دهند.

سیاسگزاری

از تمام کسانی که در مصاحبه‌ها و در اختیار نهادن برخی از اسناد، یاری رسانده‌اند سپاسگزاریم.

تعارض منافع

نویسندگان در نگارش این مقاله به اخلاق علمی و پژوهشی پایبند بوده و هیچگونه تضاد منفعی بین آنها وجود ندارد.

منابع مالی

نویسندگان اعلام می‌دارند برای انجام این پژوهش از حمایت مالی خاصی بهره‌مند نبوده‌اند.

پی‌نوشت‌ها

۱. رویکرد: روش برخورد یا مواجه شدن.
۲. تاق‌بستان در ۱۵ دی‌ماه ۱۳۱۰ به شماره ۱۷۲ در فهرست میراث ملی ثبت گردید (آرشیو میراث فرهنگی استان کرمانشاه، پرونده‌های ثبتی شماره‌های ۱۴، ۱۱، و ۳۲۲) و در سال ۱۳۵۳ نیز حریم آن تعیین شد و برای رعایت ضوابط مندرج در آن در اختیار وزارت آبادانی و مسکن قرار گرفته است (آرشیو ملی ایران، مرکز همدان).
۳. نمونه‌های ساسانی غرب ایران شامل شکارگاه خسرو در تاق‌بستان. شکارگاه حاشیه گاماسیاب در بیستون است.
۴. بر اساس معیارهای جهانی در حوزه منظر فرهنگی، تاق‌بستان دارای شاخصه‌های یک منظر فرهنگی با مؤلفه‌های طبیعی و انسانی به‌صورت

- ملموس و ناملموس است که تمامی عوامل مؤثر در شکل‌گیری آن به‌صورت عینی و ذهنی موجود است مانند استفاده از پتانسیل طبیعی و توپوگرافی منطقه شامل چشمه و رودخانه‌های دائمی که سبب زیست و به‌جای ماندن عناصر مادی انسان‌های پیش‌ازتاریخ در محوطه‌های پارک غربی و تپه مراد حاصل‌شده، نشانگر سیر تحول جامعه از معیارهای منظر فرهنگی است (مهدی‌آبادی و همکاران، ۱۴۰۰، ۱۵۴)
۵. ابن فقیه از رنگ‌آمیزی نقش‌های تاق‌بستان سخن می‌گوید و از آب‌هایی که در زیر چشمه جاری است و نیمته خسرو دهم در مقابل تاق بزرگ را دهگانی انبوه موی توصیف می‌کند که مقسم آب است. (ابن فقیه، ۱۳۴۹، ۳۱)
۶. ابن رسته از وجود ۲۵۰ پله در بالای تاق خیر می‌دهد. که در حال حاضر ۱۰۵ پله هست (ابن رسته، ۱۳۶۵، ۱۹۵).
۷. بایندر قرن ۱۹ ورود به ایران.
۸. عمادالدوله پسر محمدعلی میرزا که به جانشینی پدر حاکم کرمانشاه می‌شود.
۹. متن کتیبه درباره همراهی مشروطه‌خواهان با عبدالحسین میرزای فرمانفر ما به کرمانشاه برای مقابله با هجوم سالار الدوله و حاکم شدن او برای بار دوم در کرمانشاه است.
۱۰. این مصاحبه در تاریخ ۱۳۷۴/۰۴/۱۱ توسط ملیحه مهدی‌آبادی با آقای قرمسینی انجام شده است.
۱۱. نک به مصاحبه شهردار وقت کرمانشاه با اردشیر کشاورز در روزنامه باختر شماره ۷۲۳، ۲۱ خرداد ۱۳۸۱ صفحه ۷، تحت عنوان «چرا عمارت مسعودیه را در طاق‌بستان تخریب کردم»
۱۲. مصاحبه با آقای محمد احمدی رئیس اسبق میراث فرهنگی کرمانشاه در تاریخ ۱۳۷۶/۰۳/۱۹، مصاحبه‌کننده ملیحه مهدی‌آبادی.
۱۳. تمامی آثار سنگی که از حفاری‌های مجاز و غیر مجاز به دست می‌آمدند در محوطه تاق بستان نگهداری می‌شد.
14. Principles
15. Reversibility
16. Authenticity
17. Integrity
18. Cultural significance
19. patin
20. Intervention
21. Cultural Landscape
۲۲. برای درک بهتر منظر فرهنگی تاق‌بستان رجوع شود به مقاله «رهیافتی بر خوانش مؤلفه‌های منظر فرهنگی تاق‌بستان» ملیحه مهدی‌آبادی و همکاران، فصلنامه علمی مطالعات باستان‌شناسی پارسه، شماره ۲۶ سال هفتم، زمستان ۱۴۰۲، ۱۴۵-۱۷۶.
23. Stylistic restoration
24. Restauro Filologico
۲۵. منابع مورد استفاده در این تعریف عبارت‌اند از: منشور ونیز، منشور آتن، بند ۲ منشور واشنگتن حفاظت از شهر تاریخی (۱۹۸۷)، بند e۲ منشور مراقات از شهرها و مناطق تاریخی ایالات متحده آمریکا (۱۹۹۲)؛ بند ۴-۲ منشور بین‌المللی جهانگردی فرهنگی (۱۹۹۹)؛ منشور نارا (۱۹۹۴)؛ بند ۲، ۴، ۵ و ۷ بیانیه سن آنتونیو (۱۹۹۶)؛ بند ۵ منشور بین‌المللی توریسم فرهنگی ۲۰۰۰.
26. Jokilehto, 2002, 250؛ ماده ۱ ونیز، منظر فرهنگی، میراث جهانی، بند ۴ سن آنتونیو؛ ماده ۱ کنوانسیون برای حمایت میراث فرهنگی و طبیعی جهان ۱۹۷۲؛ بند ۱-۲ منشور بورا؛ بند ۱۳ منشور نارا بند ۱ اصول و اهداف؛ منشور واشنگتن.
27. WHC.UNESCO,1992, 108. Service National Park 1994, WHC, 2002, NCC, 2004. ICOMOS, 201. : (یوکیلهتو 1387؛ 241: (max Dvorak)؛ ماده 6 و 7 منشور ونیز؛ 201.
28. approach
۲۹. در بین مردم کرمانشاه به «کُل جُوبر» معروف است
۳۰. ماده ۱۲ منشور ونیز چنین اشاره می‌کند که «اجزای جایگزین جدید که به‌جای بخش‌های مفقود به کار می‌روند باید به‌صورتی هماهنگ با کل بنا ادغام شوند، و در عین حال از بخش‌های اصلی قابل تشخیص باشند به‌صورتی که انجام مرمت مستندات هنری را تاریخ را محدود یا تحریف نکرده باشد.» (veniz, ۱۹۶۴).
۳۱. نزد برخی از متخصصین و گزارشات مطالعات مربوطه، چنین نتایجی فاقد اعتبار و نادرست‌اند (پویاب، ۱۳۸۰؛ آبدان فراز، ۱۳۸۱؛ مه‌باب قدس، ۱۳۸۱؛ شاکرمی، ۱۳۸۴).
۳۲. شدت رسوب‌برداری تا حد رسیدن به لایه زیرین سنگ بستر بوده به‌طوری که برای کم کردن تضاد بخش‌های اصیل و بخش‌های رسوب برداری شده از مخلوط پارالوئید و رنگ مصنوعی برای موزون سازی رنگی استفاده شده است.
۳۳. پاتین، نشانه‌ای از گذر زمان، کهنگی و اصالت یک اثر بود، و کوشش می‌شد که با کمترین خدشه‌ای حفظ شود. هرچند در آغاز پاتین یا زنگار به معنای لایه‌ای بود که در اثر هوازدگی یا کهنه شدن سطح یک شیء، بر آن پدیدار می‌شد. (Clifford, 2009, 125-127).
34. Quito
۳۵. سراب نجوبران یا در اصطلاح محلی سراب نژی ورن از سراب‌های دشت چمچمال و در چند کیلومتری سراب بیستون واقع شده است.

منابع

- آلبوم خانه کاخ گلستان، ۱۳۷۵، عکس‌های عکاس باشی ناصرالدین شاه.
- ابن رُسته، احمد بن عمر (۱۳۶۵). الاعلاق النفیسه. ترجمه و تعلیق، دکتر حسین فره‌چانلو. تهران: انتشارات امیرکبیر. چاپ اول.
- ابن فقیه، احمد بن محمد (۱۳۴۹). مختصر البلدان. ترجمه ح. مسعود، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- آجورلو، بهرام (۱۳۹۰). «دسکره و منظر فرهنگی، مروری بر شکارگاه‌های ساسانی غرب ایران». مجله منظر. شماره ۱۴: ۱۱-۱۵.
- احمدی، محمد (۱۳۷۶). رئیس اسبق اداره میراث استان کرمانشاه، مصاحبه شونده، ۱۳۶۷/۰۳/۱۹.
- اداره میراث فرهنگی شهر مرودشت (۱۳۷۴-۱۳۷۵). «گزارش تعمیراتی مجموعه تاریخی طاق بستان و بیستون». بخش فنی میراث فنی مرودشت. تاریخ مراجعه: ۱۳۷۶
- امیرشاه کرمی، سید عبدالعظیم (۱۳۸۴). پژوهش در خشک‌سازی و افزایش حاشیه امن در تاق بستان». گزارش شرکت خاک پایه. پایگاه طاق بستان. جلد ۴: ۴-۵۷.
- بایندر، هنری (۱۸۵۵ م). سفرنامه هانری بایندر کردستان بین‌النهرین. مترجم کرامت‌الله افسر زبان. (۱۳۷۱) ناشر: فرهنگ‌سرا. تهران.
- پایگاه میراث فرهنگی تاق بستان (۱۳۷۹-۱۳۸۳). «گزارش‌های کارهای انجام شده در آثار تاریخی در تاق بستان»، گردآوری شده توسط مرکز اسناد تاق بستان، تاریخ مراجعه: ۱۳۹۹.
- (1399).
- (1396 1390).
- پورداوود، ابراهیم. (۱۳۷۷). پشت‌ها. جلد اول. نشر اساطیر. تهران
- تقوی، عابد (۱۳۹۳). «جایگاه نقوش برجسته صخره‌ای عهد قاجار در بازیابی هویت ملی ایران»، فصلنامه مطالعات ملی. سال پانزدهم، شماره ۴، ۴.
- جکسن، ابراهیم (۱۹۰۳). سفرنامه جکسن. ترجمه منوچهر امیری - فریدون بدره‌ای. (۱۳۵۲). تهران: انتشارات خوارزمی. چاپ اول.
- خدیوی، سیامک، (۱۳۸۸). «تأثیر آثار ساسانی طاقبستان بر هنر قاجاری در کرمانشاه» فصلنامه اثر، شماره ۴۱.
- سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران در منطقه غرب. (۱۳۵۴). «گزارش کارهای انجام شده در آثار تاریخی طاق بستان، شش ماه اول سال ۱۳۵۴» گردآوری شده توسط مرکز اسناد پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری. تاریخ مراجعه: ۱۳۹۲
- (1357). نامه شماره ۱۵۳۱ تاریخ ۲۵۳۷/۱۱/۲۳ شاهنشاهی، گردآوری شده توسط مرکز اسناد پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری. تاریخ مراجعه: ۱۳۹۲
- (1361). گردآوری شده توسط مرکز اسناد پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری. تاریخ مراجعه: ۱۳۹۲
- شرکت مهندسین مشاور آتک (۱۳۸۸). « طرح ساماندهی مجموعه تاریخی، فرهنگی، طبیعی و گردشگری طاق بستان »، مرکز اسناد سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری کرمانشاه، جلد اول.
- شهرداری کرمانشاه (۱۳۴۰-۱۳۳۵). آرشیو مرکز اسناد مکتوب و تصویری روابط عمومی. تاریخ مراجعه: ۱۳۸۳.
- شیرزاد و دیگران (۱۳۹۹). اهالی روستای تاق بستان، مصاحبه شونده، ۱۳۹۹/۰۲/۱۴. مصاحبه کننده ملیحه مهدی آبادی.
- حقیق، فضل‌الله. (۱۳۱۴). «تاق بستان». مجله تعلیم و تربیت. سال پنجم، شماره ۲: ۹۳-۹۶.
- ع.ر (اتفاق)، مهر (۱۳۸۷). «پشت پرده محوطه تاق بستان (اثبات ناتمام بودن طاق ها، مشکوک بودن کتیبه ها و گسترده بودن سایه هلنیسم بر کل محوطه تاق بستان)». مجموعه مقالات تلنگر، شماره ۱۳، ص ۳۰.
- قرمسینی، محمد (۱۳۷۴). سنگتراش سنتی کرمانشاهی و همکار در مرمت نقش فرشته در سال ۱۳۴۹، مصاحبه شونده، ۱۳۷۴/۰۴/۱۱.
- قنبری، زهرا (۱۳۹۳). بررسی و ارزیابی اقدامات حفاظتی صورت گرفته در دست‌کنده‌های صخره‌ای محوطه طاق بستان و ارائه پیشنهاد حفاظتی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشکده هنر، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.
- گلزاری، مسعود و محمدحسین جلیلی (۱۳۵۰). کرمانشاهان باستان. بی‌نام. بی‌تا.
- گودرزی، کامیار (۱۳۹۳). گزارش تاق بستان، پایگاه میراث فرهنگی تاق بستان.
- لوشای، هایز (۱۹۶۳). «عمارت قاجاری تاق بستان»، ترجمه سیامک خدیوی، (۱۳۸۱). مجله اثر، شماره ۳۳ و ۳۴: ۶۹
- رایتی مقدم، حسین (۱۳۹۴). از همکاران شرکت مهندسین مشاور آتک، مصاحبه شونده، ۱۳۹۴/۰۱/۲۹.
- رایتی مقدم، حسین (۱۳۹۱). گزارش مأموریت تاق بستان-کرمانشاه. پایگاه طاق بستان.
- مجبی، حمیدرضا (۱۳۷۲). شناخت و بررسی نقوش و مسائل حفاظتی و مرمتی در طاق بزرگ طاق بستان. پایان‌نامه کارشناسی، دانشکده پردیس اصفهان.
- مهدی آبادی، ملیحه (۱۳۷۵). آسیب‌شناسی عمده‌ترین نقش برجسته‌های کرمانشاه و پیشنهاد راه‌حل‌های حفاظتی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه

ملیحه مهدی آبادی

بازخوانی و تحلیل مداخلات انجام‌شده در محوطه تاریخی تاق بستان از دوره قاجار تا ۱۳۹۶ ش

هنر اصفهان.

- مهدی آباد، ملیحه (۱۳۹۰). «باززنده‌سازی کتیبه‌ای تاریخی در تاق بزرگ تاق‌بستان». مجله گنجینه اسناد. شماره ۸۲. ۶-۲۵
- محبی، حمیدرضا (۱۳۷۴). دانشجوی کارشناسی ارشد مرمت آثار تاریخی، مصاحبه شونده، ۱۳۷۴/۰۷/۲۲.
- مارکو بیس، پیتر (۱۳۸۲). «راهبردهای حفاظت و مرمت با رویکردی به منشور بورا». ترجمه احمد امین‌پور، هفت شهر، سال ۹-۱۳، ۱۶ و ۱۲
- مرکز اسناد پایگاه میراث جهانی بیستون، گزارش شرکت‌های پویاب، ۱۳۸۰، آبدان فراز، ۱۳۸۱، مهتاب قدس، ۱۳۸۱.
- مرکز اسناد پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، ۱۳۵۶ تا ۱۳۷۴ گزارش‌های مرمت تاق بستان.
- ناصرالدین‌شاه قاجار (سال ۱۲۸۷ ق). سفرنامه عتباته کوشش ایرج افشار. (۱۳۶۳). تهران. انتشارات فردوسی- انتشارات عطار. چاپ اول.
- نظارتی‌زاده منصوره، وطن دوست، رسول «بازشناخت اصالت در حفاظت و مرمت آثار تاریخی فرهنگی با استناد به آراء اندیشمندان در قرن ۱۹ و ۲۰ میلادی»، دو فصلنامه معماری ایرانی، شماره ۲۲ پاییز و زمستان ۱۴۰۱.
- وزارت فرهنگ و هنر (۱۳۵۴). «پرونده ثبتی تاق‌بستان» تهران: مرکز اسناد سازمان میراث فرهنگی. ۱۳۹۸.
- وزارت فرهنگ و هنر. (۱۳۵۳). «حریم تاق بستان» دفتر همدان: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران.
- وزارت معارف، اوقاف و صنایع مستظرفه (۱۳۱۴). اداره معارف و اوقاف کرمانشاهان، گردآوری شده توسط سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، آرشیو مرکزی اسناد مکتوب و تصویری. تاریخ مراجعه: ۱۳۹۰.
- -----، 1315، -----
- هرتسفلد، ارنست. ۱۹۲۰. ایران در شرق باستان. ترجمه همایون صنعتی زاده (۱۳۸۱). پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی. تهران: دانشگاه شهید باهنر کرمان. چاپ اول.
- یوکیلهتو، یوکا (۱۳۸۷). تاریخ حفاظت معماری، ترجمه محمدحسن طالبیان و خشایار بهاری، تهران: روزنه.

- Bandarin, F., & Van Oers, R. (2012). *The historic urban landscape: managing heritage in an urban century*. John Wiley & Sons.
- Berque, A. (1994). *Cinq propositions pour une thè orie du paysage*. Editions Champ Vallon.
- Boito, C. (1893). *Questioni pratiche di belle arti. restauri, concorsi, legislazione, professione, insegnamento*. GB Paravia.
- Brandi, C. E. S. A. R. E. (1977). *Teoria del Restauro Rome (1963)*. *Brandi s theories of conservation stressed the importance of the creation of the artistic work as fundamental to the object. The artistic quality and, hence, the aesthetic, he argued, should be given precedence over the historic passage or the patina if such a decision is required.*
- Canepa, M. P. (2018). *The Iranian expanse: Transforming royal identity through architecture, landscape, and the built environment, 550 BCE-642 CE*. University of California Press.
- Carbonara, G. (2011). An Italian contribution to architectural restoration. *Frontiers of Architectural Research*, 1(1), 2-9
- Carbonara, G. (2012). An Italian contribution to architectural restoration. *Frontiers of Architectural Research*, 1(1), 2-9.
- Castriota, B., & Marçal, H. (2021). Always already fragment: integrity, deferral, and possibility in the conservation of cultural heritage. In *The Fragment in the Digital Age. Possibilities and Risks of New Conservation Techniques. Proceedings of the Interdisciplinary Conference of the HAWK University of Applied Sciences and Arts in Cooperation with ICOMOS and the VDR* (pp. 63-78). Petersberg: Michael Imhof Verlag. P: 65
- Clifford, H. (2010). The problem of patina: thoughts on changing attitudes to old and new things. In *Conservation* (pp. 125-128). Routledge.
- Dilsaver, L. M. (2016). *Americà s national park system: The critical documents*. Rowman & Littlefield. pp. ۱
- Dvořák, M. (1916). *Katechismus der Denkmalpflege*. J. Bard.
- Feilden, B. (2003). Introduction to architectural conservation. *Conservation of historic buildings*, 1-22.
- Flandin, E. N. (1851). *Voyage en Perse de MM. Eugène Flandin, peintre, et Pascal Coste, architecte...*

ملیحه مهدی آبادی

pendant les années 1840 et 1841. (Vol. 2). Gide et Jules Baudry.

- Fukai, S., Horiuchi, K., Tanabe, K., & Domyo, M. (1984). *Taq-i-Bustan: IV. Text.* [The Tokyo University Iraq-Iran Archaeological Expedition Report 20]. Tokyo: Inst. of Oriental Culture, University of Tokyo.
- Ghobadi, M. H., Torabi-Kaveh, M., Miri, M., & Mahdiabadi, N. (2015). An introduction to the karst geomorphology of the Bisetun-Taqe Bostan historical region (northeast Kermanshah, Iran) with special emphasis on karst development as a serious threat for the UNESCO World Heritage Site. *Bulletin of Engineering Geology and the Environment*, 74, 1071-1086.
- Heidegger, M. (1962). *Being and time* (J. Macquarrie & E. Robinson, trans.) (Vol. 10). New York: Harper & Row.
- ICOMOS, A Preservation Charter for the Historic Towns and Areas of the USA (1992), Committee of Historic Towns US/ICOMOS Fredericksburg, Virginia, USA .
- ICOMOS, Charter, A. (1931, October). The Athens Charter for the restoration of historic monuments. In *Ist International Congress of Architects and Technicians of Historic Monuments, Athens, October*.
- ICOMOS, Charter, B. (1999). *Burra Charter for Places of Cultural Significance*, Deakin University, Australia.
- ICOMOS, Charter, C. T. (2002). *International Cultural Tourism Charter*
- ICOMOS, Charter, E. (1975). *European Charter of the Architectural Heritage*.
- ICOMOS, Charter, V. (1964). *International charter for the conservation and restoration of monuments and sites. Venice, Italy*.
- ICOMOS, Charter, W. (1987, October). *Washington Charter 1987, Charter for the conservation of historic town and urban areas* Adopted by ICOMOS General Assembly in Washington, DC, October 1987,
- <https://www.icomos.org/Charters/towns>
- ICOMOS: Nara Document on Authenticity, 1994, online: www.icomos.org/charters/narae.pdf (accessed in 4/2/2015).
- ICOMOS, R. (1967). *The Norms of Quito*.
- ICOMOS, U. (2019). *The Declaration of San Antonio (1996) written on 11 November 2011*.
- ICOMOS, U. (2011). *The Valletta principles for the safeguarding and management of historic cities, towns and urban areas. Principles, as adopted by the 17th ICOMOS General Assembly*.
- Ker Porter, Sir Robert, 9422, *Travels in Georgia, Persia, Armenia, ancient Babylonia*, Vol.2, London: Printet for longman, Hurst, Rees, Orme, and Brown.
- Jokilehto, J. (2002). *History of architectural conservation*. Routledge.
- Jokilehto, J. (2007). International charters on urban conservation: some thoughts on the principles expressed in current international doctrine. *City & time*, 3(3), 2.
- Jokilehto, J. (2019). *Questions of authenticity. Conversaciones... con Herb Stovel*, 1, 18.
- Mattinen, M. (1997). *Valtion rakennusperinnön vaaliminen. Nurturing the State's Building Heritage), Museovirasto*.
- Mexico Charter. (1999, October). *Managing Tourism at Places of Heritage Significances International Charter for Cultural Heritage Tourism* . Adopted by ICOMOS at the 12th General Assembly in Mexico.
- Mongeri, G. (1878). *La quistione dei restauri nell arte. coi tipi di G. Bernardoni*.
- Munoz Vinas, Salvador. (2005). *Contemporary theory of conservation*. London. P67 :
- Porter, R. K. (1821). *Travels in Georgia, Persia, Armenia, Ancient Babylonia, &c. &c: During the Years 1817, 1818, 1819, and 1820* (Vol. 1). London: Longman, Hurst, Rees, Orme, and Brown. pp 168 .169 -
- Rapoport, A. (1992). *On cultural landscapes. Traditional Dwellings and Settlements Review*, 33-47.

ملیحه مهدی آبادی

بازخوانی و تحلیل مداخلات انجام شده در محوطه تاریخی تاق‌بستان از دوره قاجار تا ۱۳۹۶ ش

- Ruskin, J. (1885). *The seven lamps of architecture* (Vol. 521). John B. Alden..
- Ruskin, J. (1903). *The Works of John Ruskin* (Vol. 280). G. Allen.pp: 221-247
- Sarre, F. P. T. (1923). *Die Kunst des alten Persien* (Vol. 5). Verlag nicht ermittelbar.
- Sauer, C. (1925). Morphology of landscape, Publications In Geography, 2: 19-54. *University of California, Berkeley*.
- Schmidt, E. F. (1940). Flights over ancient cities of Iran.
- Smithsonian Institution, Herzfeld, Ernst. (1920).. Papers, Series 5: Drawings and Maps, Records of Taq-e Bostan Site Collections Search Center, S.I.R.I.S., Washington, D.C. <https://www.si.edu/object/archives/components/sova-fsa-a-06-ref24349>
- NCC (2004). www.ncccn.gc.ca/sites/default/files.
- UNESCO, Legacy, S. (2002). Cultural Landscapes: the Challenges of Conservation.
- UNESCO, N. (1972, November). Convention concerning the protection of the world cultural and natural heritage. In *17th Session General Conference* (Vol. 16)
- Viollet-le-Duc, E. E., & Mérimée, P. (1849). Instructions pour la conservation, l'entretien et la restauration des édifices diocésains, et particulièrement des cathédrales, I, 131-155.

COPYRIGHTS

Copyright © 2024. This open-access journal is published under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License which permits Share (copy and redistribute the material in any medium or format) and Adapt (remix, transform, and build upon the material) under the Attribution-NonCommercial terms.

نحوه ارجاع به این مقاله
مهدی آبادی، ملیحه و زمانی فرد، علی (۱۴۰۲). بازخوانی و تحلیل مداخلات انجام شده در محوطه تاریخی تاق‌بستان از دوره قاجار تا ۱۳۹۶ ش. فصلنامه علمی اثر، دوره ۴۴، شماره ۴ (۱۰۳): ۵۰۸-۵۳۲.
DOI: 10.22034/44.4.508
URL: <http://athar.richt.ir/article-2-1798-fa.html>

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی